
ŠTÚDIE

DÔSTOJNÍK, MANŽELSTVO A RODINA V UHORSKU (1850 – 1914)

VOJTECH DANGL

DANGL, V.: Officer, marriage and family in Hungary (1850 – 1914). *Vojenská história*, 1, 15, 2011, pp. 3-32, Bratislava.

The study deals with the development and conditions of setting up families of the Austria-Hungarian officers in 1850 – 1914. The work evaluates the prestige of the officer corps, analyzes the relation in between an officer, a family and a marriage. Moreover, the study illustrates these relationships on the contemporary material. The author mentions the reasons leading to the efforts of middle-class members to marry a daughter to an officer and focuses on the negatives connected. He thoroughly demonstrates the symptoms of a “cast” system of the officer corps differentiating it from the other layer of society, bringing concrete facts about the financial backup, the industrial and social status as well as the officer families’ patterns and their integration in the local community. He describes the everyday life of the families while in connection to the patterns the army, urban society, and a family he drafts several opinions and circumstances reflected in the links in the last decades before the WWI. In the summary he draws his attention to a different approach to the families throughout different regions of Hungary.

Military History. Austria-Hungary. An officer’s life in a family. 1850 – 1914.

„Nie že sa oženíš, alebo ožeň sa iba vtedy, keď dostaneš milión. Tak budeš pánom, inak budeš žobráckejší od žobráka. Niet hroznejšieho stavu ako chudobná vojenská rodina.“¹ Takúto životnú radu dáva na smrteľnej posteli otec nadporučíka Ullricha, penzionovaný dôstojník rakúsko-uhorskej armády, svojmu synovi v poviedke *Nadporučík Ullrich* od maďarského predstaviteľa kritického realizmu Zoltána Thuryho. „Ach teta, keby som bola mužom, bola by som iba vojakom! Musia mať nádherný život. Prečo Iduška? Lebo každé dievča je do nich zamilované. Jolana, Gizela, Zlatica, všetky sa mi zdôverili, že skutočným ideálom môže byť iba vojak. Hja, keď som bola mladá, odvetila kapitulujúc staršia žena, aj ja som myslela vždy iba na vojakov.“² Tento dialóg z pera Gyulu Pekára, vo vtedajšej dobe uznávaného autora vojenských poviedok, neskoršieho poslanca, štátneho

---

¹ THURY, Zoltán. *Ullrich főhadnagy és egyéb történetek*. Budapest 1898, s. 38-39.

² PEKÁR, Gyula. *Dodó főhadnagy problémái*. Budapest 1894, s. 8-82.

tajomníka a akademika, sa odohráva medzi tetou a jej neterou na verande starého domu, dýchajúceho starosvetským džentríckym koloritom, pri sledovaní v dialke prebiehajúceho vojenského cvičenia. Do tretice citát zo spomienok významného predstaviteľa meštianskej literatúry, svetobežníka a rodáka z Košíc Sándora Máraiho: „Arne, najmladší z matčíných bratrů, byl duše pyšná a citlivá... Původně začínal jako vojenský důstojník, byl „chloubou“ rodiny, tím, na koho byl každý hrdý... Žil si obvyklým životem vojáka garnizóny na malém městě, hodně pil a mastil karty, služební povinnosti vykonával tu lépe, tu hůře, v každé společnosti ho vždycky viděli rádi, protože příjemně a rád hral na klavír, lichváři ho drželi pod krkem, dvořil se kasírkám a herečkám projíždějícím městem, až pozvolna upadl do stavu jakési ochablosti, alkoholického nicnedělání, z jakého se posádkový důstojník v takovém prostředí v mírových časech obvykle vybabrá jen zřídka.“³ Nikdy sa neoženil a nakoniec opustil armádu, ako Márai píše „zahodil střapec od šavle“. „S osudem daným dějinami si Arne jakž tak poradil, avšak s tím druhým, menším, který splétá historie soukromých životů, byl na štíru.“⁴

Odborník na ozbrojené sily monarchie Alfonz Danczer v knihe o rakúsko-uhorskej armáde, vydanej roku 1889, si kladie otázku, či dôstojník, ktorý sa dobrovoľne zriekne osobnej slobody a rozhodne sa pre osudový krok odvieť si svoju vyvolenú pred oltár, robí dobre. Jednoznačnú odpoveď nenachádza. „Na všetky případy“ – píše v tejto súvislosti „rozum velí, aby důstojník, keď sa už rozhodne pre ženbu, si zobral za ženu bohatú alebo aspoň dobre situovanú ženu. Ťažko si představit' trápnejšiu situaci, než do akej sa dostáva nemajetný důstojník s velkou rodinou a množstvom dlužb, který na jedné strane vedie zúfalý a beznádejný boj s neúprosne útrpným osudom a na druhej strane dobre naladený, plnou zodpovednosťou sa objaví pred svojou jednotkou, velí jej v dobrej nálade a udatne ju vedie. Doma v rodine trvalé hniezdo si vybudovala bieda, manželka a hladujúce deti smutnou tvárou čakajú na návrat otca, ktorý vonku na cvičisku alebo na bojovom poli smutnou tvárou cvála v ústrety smrti.“⁵ A nakoniec úryvok z listu tety svojej neteri, ktorá sa jej zdôverila s láskou voči husárskemu dôstojníkovi: „Uniforma je velmi očarující, štrnganie meča je velmi svojskou hudbou a husár s strohami na statnom koni je podívaná, z ktorej musí byť unesená taká 16 ročná nevinnosť, akou si Ty. Ale výsledek? Sklamanie! Never uniforme!“ Po výpočte neduhov dôstojníckeho povolania, najmä nestálosti, milostných afér a neúprimnosti, list končí zvolaním: „Preto daj Ty len prednosť civilovi“.⁶

Tieto citáty z dobovej literárnej a publicistickej tvorby som si vybral preto, lebo aj keď s istou dávkou citového zaujatia, ale viac-menej hodnoverne a z rôznych uhlov pohľadu, odrážajú nielen širokospektrálnosť dobových náhľadov na súkromný život dôstojníkov rakúsko-uhorskej armády v období dualizmu, ale aj na prípadný manželský zväzok s dôstojníkom, respektíve na založenie dôstojníckej rodiny. Naznačujú aj niektoré hybné momenty skrývajúce sa v pozadí uzavierania manželstiev nositeľov strapcov od šable rakúsko-uhorskej armády. Fungovanie dôstojníckych manželstiev, do ktorého chtiac-nehtiac vstupovali popri rôznych ekonomických, sociálnych, kariérnych, rodinných, cirkevných a iných väzbách aj citové väzby, totiž nemožno plnohodnotne skúmať iba na základe dostupných archívnych prameňov. Tie nám sami osebe neumožňujú spoľahlivo nazrieť do

³ MÁRAI, Sándor. *Zpověď*. Praha : Academia 2003, s. 76.

⁴ Tamže, s. 80.

⁵ DANCZER, Alfons. *A mi hadseregünk. Az Osztrák-Magyar monarchia népei fegyverben és zászlók alatt*. Budapest : Franklin Társulat 1889, s. 145. Publikácia vyšla aj v nemeckom jazyku.

⁶ Nyugatmagyarországi Híradó, 20. júla 1892.

úzadia uzavierania manželských zväzkov v časoch, keď samotná armáda, respektíve jej vedúca zložka, k nej zaujímala ambivalentný postoj. Na jednej strane považovala rodinu za určitú ťarchu pre vojenskú administratívu a vojenskú pokladnicu, ktorá navyše bráni maximálnemu a neobmedzenému využitiu dôstojníkov v rámci armády, na druhej strane to boli dôstojnícke rodiny, ktoré svojou reprodukciou znamenali najväčšiu zábezpeku udržiavania a dopĺňovania dôstojníckeho stavu pre budúcnosť.⁷ Tento vývojový trend sa odráža aj v krásnej literatúre. Joseph Roth v románe *Radetzského pochod* píše: „Kapitán Trotta žil v predstave, že aj jeho syn bude vojak. Ani si len nepomyslel, že by daktorý Trotta mohol byť niečím iným, kým len trottovský rod potrvá.“⁸

Dôstojnícky zbor rakúsko-uhorskej armády bol vnímaný širokým spektrom spoločenských vrstiev v Uhorsku i Rakúsku ako svojský, výnimočný subjekt so zvláštnymi pravidlami vnútorného života a požívajúci rôzne privilégiá, nedostupné iným kategóriám spoločnosti. V Rakúsko-Uhorsku, podobne ako to bolo v Prusku či Rusku, dôstojníci požívali vysoký status uznania v spoločnosti, boli oficiálnou propagandou vykresľovaní ako vzor spoločensky uznávaných cností, skutoční muži, ktorí sú v každej chvíli ochotní obetovať svoje životy za monarchiu, panovníka a chrániť pokojamilovné obyvateľstvo krajiny pred vonkajším nepriateľom. Boli nielen považovaní, ale aj v skutočnosti boli najspolahlivejšou oporou dynastie. Hrali mimoriadne významnú úlohu pri vytváraní spoločenského kódexu, životného štýlu, morálnych zásad spoločnosti a pod.

Prestíž dôstojníckeho zboru v samotnom Uhorsku vzrástla najmä po okupácii Bosny a Hercegoviny, k čomu prispel aj nástup obdobia relatívnej politickej stabilizácie a hospodárskeho vzrastu, zvyšujúca sa úroveň, a tým aj rast významu uhorského honvédstva a v neposlednom rade začiatok nástupu dlhšieho mierového obdobia. Jedna z často citovaných publikácií o ozbrojených silách monarchie z konca 19. storočia o dôstojníkoch píše, že sú skutočnou dušou armády, sú obdarení tými najvznešenejšími vlastnosťami, stojaci nad politickými a národnostnými trenicami a slúžiaci predovšetkým panovníkovi, ktorý je nielen prvým a najvyšším reprezentantom vlasti, ale aj jednotiacim prvkom monarchie. Dôstojník je hlásateľom a reprezentantom obrany Uhorska a Rakúska proti vonkajšiemu nepriateľovi, a požiadavky kladené na plnenie týchto úloh určujú aj postavenie dôstojníkov v štáte a spoločnosti.⁹

Už samotný tento dôstojnícky status zahalený do akejsi polotajomnej výnimočnosti, ako určité kastovníctvo, často kritizovaný v intelektuálnych kruhoch v Uhorsku¹⁰, pôsobil na obrazotvornosť rodín s dcérami pripravenými na výdaj, samotné výdajachtivé slečny, najmä z meštianskych rodín, nevynímajúc. Publicista Adolf Frankenburg v spomienkach o spoločenských výhodách, ktoré dôstojnícke povolanie so sebou prinášalo, napísal: „Je

⁷ DEÁK, István. *Volt egyszer egy tiszttakar. A Habsburg-monarchia katonatisztjeinek társadalmi és politikai története 1848 – 1918*. Budapest : Gondolat 1993, s. 178.

⁸ ROTH, Joseph. *Radetzského pochod*. Bratislava : Slovenský spisovateľ 1975, s. 12.

⁹ Ref. 5, s. 102.

¹⁰ Medzi inými toto kastovníctvo verejne v parlamente kritizoval aj Milan Hodža a rumunský poslanec Štefan Vajda (podrobnejšie DANGL, Vojtech. *Armáda a spoločnosť na prelome 19. a 20. storočia*. Bratislava : Veda, 2006, s. 59-61). Milan Hodža v uhorskom parlamente túto črtu dôstojníckeho zboru zhodnotil takto: „Je nepopierateľné, že dôstojnícky zbor, tak ako je, v skutočnosti tvorí, aj keď nie štát v štáte, ale na všetky prípady kastu v spoločnosti (Országgyűlési Értesítő, 36. zas., 24. 7. 1906). Tento fenomén kritizoval aj mladý Endre Ady, ktorý ho v jednom časopiseckom článku nazval „hriechom“ uplynulých storočí (Debreceni Hírlap, 7. januára 1899).

ťažké opísať tú spokojnosť a radosť, ktoré sa ma zmocnili pri oblečení dôstojníckej uniformy. Všade, kde som sa ocitol, ma prijímali s mimoriadnou prívetivosťou a láskavosťou... Pohyboval som sa v najvznešenejších kruhoch kraja, ku ktorým som sa predtým nemohol ani priblížiť. Dvojaké súkno mi otvorilo všetky sály a ešte aj veľmi pekné budoáry, ktoré pred ‚civilistom‘ zostali navždy uzavreté.“¹¹ Dôstojnícka uniforma pôsobila často, najmä v mestách mimo centrum ríše, elektrizujúcim dojmom. Na potvrdenie tohto konštatovania si dovoľím opäť zacitovať z románu popredného znalca doby, rakúskeho spisovateľa Josepha Rotha *Radetzského pochod*: „Ako každý večer, aj teraz svietili všetky okná na námestie, na mestské korzo. Ponáhlal sa a šikovne obchádzal husté skupiny mešťanov a ich žien, čo sa prechádzali po korze. Deň čo deň mu bolo priam utrpením prejsť v pestrej parádnej uniforme medzi tými civilmi a vystaviť sa ich zvedavým, závistlivým i žiadostivým pohľadom, ktoré ho sledovali až po osvetlený vchod kasína.“¹²

Nebol to však iba vonkajší lesk, nimbus hrdinskosti, výnimočnosti, tajomna, mužnosti a romantických úvah, niekedy veľmi vzdialených realite, ktoré sa skrývali za snahami získať za manžela dôstojníka z povolania. Aj vzdelanostná úroveň stávala príslušníkov dôstojníckeho zboru rakúsko-uhorskej armády na relatívne vysokú priečku spoločenského statusu a znásobovala ich príťažlivosť ako budúcich životných partnerov a zaťov v porovnaní s civilnými nápadníkmi, a to najmä v meštianskych rodinách. Najvyššiu prestíž mali absolventi Vojenskej akadémie vo Viedenskom Novom Meste a Technickej vojenskej akadémie vo Viedni. Dochádzali sem predovšetkým po absolvovaní vojenských reálok, a po skončení štúdia mali vytvorené predpoklady na to, aby si ako dôstojníci generálneho štábu vybudovali sľubnú kariéru. Do týchto najprestížnejších vojenských škôl boli prijímaní najmä nadanejší, ale zároveň dobrými konexiami disponujúci jednotlivci, čo samo osebe už predurčovalo, že až na výnimky, pochádzali z lepšie situovaných, prevažne šľachtických a dôstojníckych rodín, neskôr najmä z dôstojníckych a meštianskych rodín.¹³ Absolventov vojenských kadetiek vychovávali predovšetkým na službu v poľných útvaroch, ale nebolo výnimkou, že boli po určitom čase preraďovaní aj na iné miesta a dostali sa aj do generálneho štábu armády. Ďalšou formou dopĺňovania záložného dôstojníckeho zboru pre stredoškolsky vzdelaných mladíkov bolo získanie dôstojníckej hodnosti prostredníctvom inštitúcie tzv. jednoročných dobrovoľníkov a po absolvovaní predpísaných kurzov. Po prehratej prusko-rakúskej vojne roku 1866 prestíž vojenských akadémií vzrástla a viac-menej dosiahla úroveň vysokých škôl.¹⁴

Aj keď boli rozdiely, a to často dosť výrazné, medzi dôstojníkmi podľa druhov zbraní a sociálneho pôvodu, čo sa, samozrejme, odrazilo aj na spoločenskom statuse manželky i celej rodiny dôstojníka a bol rozdiel v tom, či daný dôstojník patril napr. k jazdecktvu alebo k pechote, či bol príslušníkom poľného alebo pevnostného delostrelectva, tirolských cisárskych strelcov či uhorských honvédov, či slúžil napr. pri 7. jazdeckom dragúnskom pluku, kde takmer všetci mali barónske a grófske tituly¹⁵ alebo pri vozatajstve a pod., ako budúci zaťovia boli dôstojníci vítaní aj v šľachtických, ale najmä v meštianskych rodinách. A to aj

¹¹ FRANKENBURG, Adolf. *Emlékiratok*, zv. I. Pest 1868, s. 182-183. Citované podľa HAJDU, ref. 11, s. 48.

¹² Ref. 8, s. 65.

¹³ Číselné údaje pozri DANGL, ref. 10, s. 65, pozn. 5; Tiež DEÁK, ref. 7, s. 115-116.

¹⁴ Podrobnejšie k tejto otázke pozri *Die Habsburgermonarchie 1848 – 1918*, zv. V. *Die Bewaffnete Macht*. Wien : Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften 1987, s. 494-524.

¹⁵ Ref. 7, s. 124.

vtedy, keď vnútorné predpisy, viažuce sa na majetkové, finančné a morálne predpoklady, často sťažovali uskutočnenie sobáša a samotné príjmy dôstojníkov najmä nižších hodností, v nadväznosti na výdaje spojené s ich požadovaným životným štandardom, boli nízke. K tejto otázke sa ešte vrátim v súvislosti s problematikou podmienok ženby dôstojníkov.

Váhu vyššie naznačenej prestíže dôstojníckeho zboru znásobovali aj vyhliadky na kariéru, civilistom bežne neprístupnú. A to nielen počas aktívnej služby v armáde, ale aj v prípade nevyhnutného odchodu zo služieb armády do civilnej sféry. Predovšetkým v oblastiach verejnej a štátnej správy až po kreslo v parlamente, ale v mnohých prípadoch aj na úradníckych postoch v samotných ozbrojených silách. Vo všeobecnosti bývalých dôstojníkov uprednostňovali pri prijímaní do civilných služieb, najmä keď počas vojenskej kariéry dosiahli vyššie hodnosti. Štát sa snažil nájsť pre bývalých dôstojníkov neschopných vojenskej služby zamestnanie v štátnom aparáte, sprostredkovať im zamestnanie na pošte, železnici a pod. Dobová atmosféra bola naklonená tomu, že vyššia vojenská hodnosť, hoci už penzionovaného dôstojníka, zvyšuje spoločenskú prestíž daného úradu či spoločenstva. Mužskí príslušníci nižších a stredných meštianskych vrstiev sa veľmi radi honosili napr. svojimi hodnosťami záložného dôstojníka. Pri niektorých civilných povolaniach sa stalo nepísaným zákonom získať hodnosť dôstojníka v zálohe. Štátni zamestnanci, právnici, lekári, sudcovia a pod. veľmi často na svojich navštívenkách uvádzali aj svoju vojenskú hodnosť ako zábezpeku spoločenského uznania.

Aj deti dôstojníkov požívali viaceré výhody v prípadoch, keď sa rozhodli pokračovať v otcových šľapajach v armáde a boli uprednostňované aj pri prijímaní na vojenské školy. Na vojenských vyšších reálkach mohli študovať za určitých podmienok bezplatne a mali značne uľahčenú situáciu pri získavaní hodnosti záložného dôstojníka. Dcéry z dôstojníckych rodín v prípade potreby mohli nastúpiť do zvláštnych vojenských dievčenských zariadení, internátov, a tým odbremeniť rodinný rozpočet.

Vdovy po dôstojníkoch to síce nemali ľahké, očakávalo sa od nich, že budú žiť z úrokov svojej manželskej kaucie, ale v krajných situáciách aj tu zasahoval štát v podobe daru z milosti (Gnadengabe), udeľovania tabakových trafik. Od roku 1887 manželky dôstojníkov padlých v boji, alebo tých, ktorí prišli o život v rámci vykonávania vojenskej služby, prípadne sa stali obeťou epidémie pustošiacej v mieste dislokácie posádky, taktiež mali nárok na dôchodok. Ten však bol neporovnateľne nižší, než dôchodok ovdovelých žien civilných štátnych zamestnancov. Zák. čl. XX z roku 1887 presne určoval aj výšku vdovského dôchodku podľa platovej triedy hodnostného zaradenia zosnulého dôstojníka. Vzťahoval sa aj na vdovy dôstojníkov honvédstva a domobrany. Ak sa vdova znova vydala alebo nastúpila ako mníška do kláštora, ktorý nebol určený na výchovu alebo zdravotnú opatrovateľskú činnosť, strácala nárok na vdovský dôchodok.¹⁶

Ten istý zákon určoval aj príspevok na siroty zosnulých dôstojníkov. Pri sirotách mužského pohlavia sa vzťahoval na potomkov do 20 rokov, pri dcérach do 18 rokov, a to za podmienok, aké boli stanovené pri priznaní vdovského dôchodku. Pod pojmom príspevok pre potomkov mužského pohlavia sa chápalo aj zamestnanie vo finančne ohodnotených službách, v službách získaných prostredníctvom armády, či v iných verejných službách, vrátane vojenských výchovných zariadení. U dievčat dokonca aj výdaj, vstup do kláštora,

¹⁶ 1887. évi XX. törvényikk. In Corpus Iuris Hungarici. Törvények, jogszabályok a CompLex Kiadótól. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=6250>. Porovnaj tiež *Magyar közigazgatási törvények Grill-féle kiadása. Zv. II. Hadügy.* Budapest : Légrády testvérek könyvnyomdája, 1911, s. 382-398.

prijatie do dievčenských internátov a pod. Ročný výchovný príspevok, v rozpätí tých istých dvanástich tabuľkových tried ako to bolo pri vdovskom dôchodku, sa pohyboval od 40 zlatých do 250 zlatých. Súčet príjmu sirotských príspevkov v jednej rodine nesmel byť vyšší ako vdovský dôchodok matky. Z tejto sumy bola matka povinná vydržiavať aj deti z prípadného predošlého manželstva zosnulého dôstojníka, ak tento žil s ňou v jednej domácnosti. V prípade úmrtia matky touto sumou disponoval tátor, respektíve poručník.¹⁷

V roku 1896 možnosť poberania dôchodku rozšírili aj na tie dôstojnícke vdovy, ktorých životný partner zomrel v čase mieru pri plnení vojenskej služby, alebo na taxatívne vyznačené choroby, ktoré mohli byť spájané s jeho povoláním. Dôchodok sa vdove nepriznával, pokiaľ smrť nastala päť a viac rokov od definitívneho odchodu príslušného dôstojníka do dôchodku. Nárok na poberanie dôchodku, respektíve finančného príspevku, sa rozšíril aj na manželky a siroty vojenských úradníkov a do vojenských platových tried nezadelených dôstojníkov, pokiaľ poberali od armády mesačný plat. Ich vdovy mali podľa nového zákona nárok na 1/3 posledne poberaného mesačného platu zosnulého. Siroty dostávali na hlavu 30 korún. Finančné rozpätie dôchodku podľa hodnostných tried zostávalo v platnosti.¹⁸ Napriek týmto vylepšeniam dôchodok dôstojníckych manželiek na konci 19. storočia bol nižší, než napr. civilných úradníkov vo verejných službách.

Ďalšia náprava sa v tomto smere urobila po roku 1907. Platové rozpätie podľa hodnostného zaradenia sa podstatne zvýšilo.¹⁹ Zároveň bola zavedená pohyblivá škála výšky vdovského, ktorá umožňovala, aby žena dôstojníka nižšej hodnosti za určitých podmienok dostávala vyšší dôchodok, než žena dôstojníka vyššej hodnosti. Vdova po dôstojníkovi, ktorý zomrel v boji alebo následkom útrap vojenského ťaženia dostala navyše 50 %-ný vdovský príplatok. Vdova po dôstojníkovi nezaradenom do hodnostných tabuliek dostávala ako vdovský dôchodok vo výške jednej tretiny posledne poberaného platu manžela, ale najmenej 400 korún. U sirôt sa vek možnosti vyplatenia výchovného príplatku zvýšil na 24 rokov, čo v praxi znamenalo, že štát, respektíve vojenský erár sa sčasti postarali aj o vysokoškolské štúdium detí zosnulých dôstojníkov. Aby sa v tomto smere odľahčilo štátnej pokladnici, armáda sa snažila čo najviac sirôt získať pre profesionálnu vojenskú službu a dievčatá umiestniť v dievčenských výchovných zariadeniach. Výchovný príspevok detí pre každú jednotlivú sirotu činil jednu pätinu vdovského dôchodku, ale výchovný príspevok pre jednu rodinu nesmel prekročiť sumu vdovského dôchodku.²⁰ Tieto úpravy sa vzťahovali aj na príslušníkov uhorskej vlastibrany a domobrany. V prípade, keď sa vdova po dôstojníkovi opäť vydala alebo si našla zamestnanie, o dôchodok prišla. Najmä v posledných desaťročiach pred 1. svetovou vojnou teda manželka dôstojníka či jeho vdova, podobne ako aj deti, mali zabezpečené najnutnejšie minimum na živobytie.²¹

Takže zvláštny prvok príťažlivosti dôstojníckeho povolania pre budúcu dôstojnícku rodinu tvorila, najmä v poslednom desaťročí pred vypuknutím prvej svetovej vojny, aj dôs-

¹⁷ Tamže.

¹⁸ 1896. évi IV. törvénycikk. In Corpus Iuris Hungarici. Törvények, jogszabályok a Complex Kiadótól. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=6621>. Porovnaj tiež Magyar közigazgatási törvények, ref. 16, s. 400-403.

¹⁹ Zákon z roku 1907 a príslušnú tabuľku platových tried pozri Tamže, s. 404-411.

²⁰ DEÁK, István. *A zsoldtalanságtól a nyomorúságos zsoldig*. In *A magyar katonatiszt (1848 – 1945)* Szerk. Hajdu T. Budapest : MTA Történettudományi Intézet, 1989, s. 36-38.

²¹ Výšku dôchodkov vdov po rakúsko-uhorských dôstojníkoch porovnaj Tamže, s. 36-38. Tiež DEÁK, ref. 7, s. 192-196.

tojnícka penzia. Vo svojej podstate nebola vysoká a podmienky na jej získanie sa v druhej polovici 19. storočia viackrát zmenili, treba si ale uvedomiť, že v tomto období štátny penzijný systém nebol všeobecný a vzťahoval sa prakticky iba na štátnych a verejných zamestnancov, ktorých v tom čase nebolo veľa. Špecifickou črtou armády v tomto smere bolo, že veľký počet dôstojníkov odchádzal do penzie v relatívne mladom veku, nevyčkájac predpísaný počet odslužených rokov vojenskej služby, takže dostali iba minimum penzie. Nebolo výnimočným javom, že dôstojník vychovával svoje deti už ako dôchodca, dokonca ani to, že sa ženil už ako dôchodca.²²

Po reorganizácii penzijného systému dôstojníkov roku 1855 sa penzia ešte viazala na päťdesiatročnú služobnú povinnosť, u tých, ktorí taký dlhý čas neslúžili, bolo potrebné vybaviť prekvalifikovanie na invalida, aby sa dostal k penzii. Výška ich dôchodku sa potom vypočítavala podľa zvláštneho kľúča na základe odslužených rokov, pričom činná služba sa rátala od vstupu do armády bez ohľadu na to, akú hodnotu v tom čase mal. Vojnové roky sa rátali dvojnásobne, pri zraneniach, amputovaní končatín a pod., v dôsledku účasti na bojoch a pod. boli kompenzovaní pridaním viacerých služobných rokov. Žiadny dôstojník vo výslužbe však nemohol mať menšiu penziu ako 200 zlatých. Po roku 1868 sa požadovaný minimálny počet odslužených rokov znížil na 40 a na penziu mali dôstojníci automaticky nárok po dosiahnutí 60 rokov svojho života. Predčasný odchod do dôchodku závisel od rozhodnutia príslušnej komisie, a minimálna výška dôchodku sa stanovila na 300 zlatých. Vo všeobecnosti sa dá povedať, že tieto komisie neboli zvlášť prísne, a ako to v monarchii bolo aj v iných sférach, svoje urobili aj známosti, tituly, spoločenské postavenie a pod.

K ďalším zmenám v penzijnom systéme dôstojníkov došlo po prelome storočia, keď sa opäť zlepšili podmienky pre vojenských dôchodcov a stalo sa zvykom, že dôstojníci boli preradení do dôchodku s vyššou hodnotou o jeden stupeň. Táto hodnota udeľovaná „*ad honorem*“ však nebola viazaná na výšku dôchodku, ale zvyšovala prestíž vojenského dôchodcu, a tým i jeho rodiny.²³ Penzionovanému dôstojníkovi nebránili v tom, aby si vojenský dôchodok vylepšil vedľajším zárobkom, jeho zamestnanie ale muselo byť „spoločensky prijateľné“. Nemohol napríklad vykonávať fyzickú prácu, nemohol pracovať v obchode, ako remeselník, do určitého času dokonca ani ako učiteľ a na svoju prácu musel získať povolenie od ministerstva vojny. Penzionovaným dôstojníkom, ktorí porušili dôstojnícku česť, súd odobral dôstojnícku hodnotu, ale dôchodok naďalej poberali. Systém dôstojníckeho dôchodku smeroval k dlhodobej službe a kariére, ale po jeho naplnení aj k pomerne dobrej životnej úrovni, ktorá bola príťažlivá aj pre dievčatá pochádzajúce z bohatých rodín.

Pre mnohé, najmä meštianske rodiny, pri snahe získať pre dcéru dôstojníka za manžela, mohla byť inšpirujúcim podnetom aj skutočnosť, že vojenská kariéra dôstojníkov od čias

²² Tibor Hajdu napr. uvádza príklad stotníka, ktorý šiel do dôchodku ako 48-ročný, dostal hodnotu majora ad honorem, potom sa oženil a splodil štyri deti. (HAJDU, ref. 11, s. 222).

²³ Podrobnejšie Ref. 7, s. 189-192. Tiež HAJDU, ref. 11, s. 222-226. Deák uvádza aj výšku dôchodku po roku 1900 u niektorých hodností. Napr. stotník II. triedy s platom 1 200 zlatých po 20 rokoch služby mal nárok na 600 zlatých dôchodku, po odslužení 30 rokov na 900 zlatých a po odslužení 40 rokov alebo dosiahnutí 60 rokov života 1 200 zlatých. Major so zárobkom 2 004 zlatých po 20 rokoch odslužených v armáde mal nárok taktiež na 50 % svojho zárobku, teda 1 002 zlatých, po 30 rokoch služby na 1 503 zlatých a po 40 rokoch služby na 100 % svojej bývalej gáže, teda 2 004. Major s posledným zárobkom 3 600 zlatých, ak odslúžil 20 rokov, dostal 50 % svojho zárobku, po 30 rokoch služby 2 700 zlatých a po 40 rokoch služby, alebo dosiahnutí 60 rokov veku, 3 600 zlatých.

Márie Terézie oproti iným spoločenským skupinám umožňovala získať šľachtický titul. Mat' v rodine príslušníka šľachtického stavu nielen zvyšovalo jej prestíž, ale výdatne pomáhala aj podnikateľským a obchodným aktivitám celej rodiny. Šľachtický titul spočiatku mohli získať dôstojníci po nepretržitom odslúžení 30 rokov v armáde, keď službu vykonávali so zbraňou v ruke na bojiisku, dosiahli tu vyššiu vojenskú hodnosť, svoju úlohu plnili bezchybne a neboli proti nim vznesené žiadne odborné ani morálne výhrady. Pridelenie tejto výsady bolo spravidla spojené aj s udelením záslužných vojenských radov a vyznamenaní. Nositelia najvyšších vyznamenaní, akými boli Rad Márie Terézie a Leopoldov rad či Rad Svätoštefanskej železnej koruny, ak si o to požiadali, mohli byť automaticky povýšení do šľachtického stavu. Takýchto jedincov však bolo veľmi málo. Po rakúsko-uhorskom vyrovnaní síce udeľovanie šľachtického titulu za tieto rady zrušili a uchádzať sa oň mohli iba nositelia Radu Márie Terézie, ale na druhej strane, s prihliadnutím na mierové časy, mohli už takýto titul dostať aj dôstojníci, ktorí sa nedostali do bezprostredného kontaktu s nepriateľom na bojiisku, slúžili v armáde nepretržite 40 rokov a spĺňali požadované morálne kritériá. Posledná reforma upravujúca získanie šľachtického titulu dôstojníkov rakúsko-uhorskej armády sa uskutočnila počas 1. svetovej vojny roku 1916.

Doterajšie výskumy ukazujú, že v interese o získanie šľachtického titulu v samotnom dôstojníckom zbore je možné v nami skúmanom období zaznamenať značnú premenu. Kým ešte v druhej polovici 19. storočia to bola vytúžená méta väčšiny profesionálnych dôstojníkov, po prelome storočia, najmä počas 1. svetovej vojny rastie počet tých, ktorí ponúknutú možnosť, napriek tomu, že spĺňali požadované podmienky, nevyužili. V globále v rozpätí 1867 až 1914 sa jedna štvrtina udelených šľachtických titulov v Uhorsku ušla príslušníkom dôstojníckeho zboru. V rakúskej časti monarchie toto číslo činilo okolo 40 %.²⁴ Faktom však zostáva, že aj toto privilegium bolo výrazom zvláštneho postavenia dôstojníkov v monarchii. Okrem iného malo zvyšovať ich „lesk“, zvýrazňovať spolupatričnosť stredných a vyšších vrstiev spoločnosti, nadväznosť na dynastiu. Pri civilných manželstvách, pokiaľ sa dcéra z meštianskej rodiny nevydala za šľachticu, tento motív odpadol.²⁵

K vyššie naznačeným činiteľom treba pripočítať aj úzku prepojenosť dôstojníckeho zboru na panovníka a dynastiu a z toho vyplývajúce výhody a možnosti. Táto nadväznosť bola daná nielen tradíciou, výchovou na vojenských školách a v armáde vôbec, ale aj pôvodom a zložením veliteľských kádrov, pričom boli historicky vytvorené a veľmi umne vybudované viditeľnými i neviditeľnými pákami v nadväznosti na najvyššieho veliteľa branných síl cisára a kráľa v jednej osobe. O záležitosti dôstojníkov, najmä vyšších hodností, sa panovník vždy zaujímal a vo viacerých prípadoch osobne zasahoval do profesionálneho postupu jednotlivcov. František Jozef I. v určitom zmysle považoval armádu za dedičný majetok svojho rodu a v záležitostiach armády sa riadil heslom: „*Suprema lex regis voluntas*“ – naj-

²⁴ HAJDU, ref. 11, s. 102. Tiež HAJDU, T. *A hivatásos és tartalékos tisztek a monarchia hadseregében*. In *A magyar katonatiszt (1848 – 1945)*. Szerk. Hajdu, T. Budapest : MTA Történettudományi Intézet. 1989, s. 49- 55.

²⁵ Podrobnejšie SCHMIDT-BRENTANO, Antonio. *Die Armee in Osterreich. Militär, Staat und Gesellschaft 1848 – 1867*. Boppard-Rhein 1975, s. 451-452; KANDELSDORFER, K. Der Adel im k. u. k. Offizierscoprs. In *Militärische Zeitschrift*, 38, 1897, č. 3, s. 248-269; HAJDU, Tibor. A magyar tisztkar társadalmi helyzete, összetétele és presztízse a kiegyezés előtt és után (1850 – 1883). In *Történelmi Szemle*, 29, 1986, č. 3-4, s. 415; HAJDU, Tibor. Nemesi tisztkarból polgári tisztkar. In *Történelmi Szemle*, 38, 1996, č. 4, s. 341-367; DANGL, Vojtech. K problematike prestíže dôstojníckeho zboru v období dualizmu. In *Vojenská história*, 5, 2001, č. 1, s. 12-13.

vyšší zákon je panovníkova vôľa.²⁶ Vysoko sa hodnotilo, že okrem iného, napr. dôstojníci mali právo žiadať v osobných veciach audienciu u panovníka, dôstojníci slúžiaci vo viedenských posádkach sa mohli každý rok zúčastniť na dvorskom plese, kde na vlastné oči videli cisára a najvýznamnejšie osobnosti panovníckeho dvora, čo sa v danej dobe považovalo za mimoriadnu vymoženosť. Mali možnosť navštevovať za zlacnené lístky viedenskú operu a Burgtheater, v ktorých hlavným patrónom bol panovník a pod. Samozrejme, tieto vymoženosti boli do určitej miery obmedzené. Napríklad v uvedených divadlách mali dôstojníci, ktorí sa tu museli objaviť v slávnostnej uniforme, vymedzené miesta na státie, na dvorskom plese v bufete mohli síce jesť dosýta, ale tancovať mohli iba mladí dôstojníci šľachtického pôvodu a pod.²⁷ Určitú ochranu zo strany panovníka dôstojníci pociťovali aj v súvislosti so súbojmi, ktoré boli medzi dôstojníkmi navzájom a najmä medzi dôstojníkmi a „súbojaschopnými“ civilmi vcelku bežné. Pre dané obdobie je symptomatické, že aj potom, čo v Uhorsku vznikla *Liga proti súbojom*, podľa konvencií prijatých v najvyšších vojenských kruhoch a podporovaných aj v Schönbrunne, prežívali názory, že súboje dôstojníkov pomáhajú upevňovať prestíž vyšších spoločenských kruhov a najmä dôstojníckeho zboru.²⁸

V daných súvislostiach sa žiada pripomenúť aj výnimočné postavenie dôstojníkov pred súdom, ktorý sa usiloval o čo najdelikátnejší priebeh vyšetrovania a súdneho konania prípadov súvisiacich s previnením dôstojníkov. Záležitosti s tým súvisiace sa snažil riešiť s väčším taktom ako v prípade civilných súdov. V trestnoprávných záležitostiach dôstojníci podliehali vojenskej jurisdikcii, pričom základným postulátom vojenského súdnictva bola idea, že všetky previnenia proti morálnemu kódexu, ale aj všetky trestné činy, a to aj tie, ktoré boli namierené proti civilným osobám, sa mali riešiť v rámci armády. Pri vyšetrovaní týchto kázňov cítiť snahu o čo možno „najpriateľnejší“ výsledok prípadu a ochranu armády a jeho príslušníka pred verejným odsúdením. Uzavretosť súdnych rokovaní, spôsobov vyšetrovania i dokazovania pred vojenským tribunálom, snaha o čo najmenšiu publicitu, relatívne nízke tresty v porovnaní s previneniami, ktoré udeľovali v podobných prípadoch civilné súdy a pod., to všetko viedlo k tomu, že okolo dôstojníkov sa vytvárala akási bariéra

²⁶ Postavenie panovníka v hierarchii ozbrojených síl vystihuje pasáž jednej z najčastejšie citovaných publikácií o ozbrojených silách monarchie z konca 19. storočia: „*V osobe najvyššieho veliteľa, ako pomazanej hlavy monarchie, je stelesnená jednota armády, lebo on je tou osobou, ktorej slávnostne prisahá vernosť a poslušnosť každý jeden príslušník rôznych častí ozbrojených síl. Bez rozdielu hodnosti či služobného zaradenia, nech je to generál, dôstojník, vojak alebo vojenský úradník, každý z nich zložil zvlášť osobný sľub najvyššiemu veliteľovi. To je aj príčina, prečo je najvyšší veliteľ v takom bezprostrednom vzťahu s brannými silami, pričom nielenže on sám osobne je majiteľom všetkých vojenských hodností, vyznamenaní..., ale aj rôzne donácie, vymenovávanie a tresty sú realizované bezprostredne prostredníctvom jeho osoby alebo v jeho mene. Rovnako jeho vôľa rozhoduje o všetkých záležitostiach spravovania a riadenia armády. Cisár a kráľ je najvyšší veliteľ, ktorého iniciály zdobia strapce na mečoch, poľný opasok a ostatné vojenské odznaky, on je živým predstaviteľom štátnej výsosti, prvý a najvyšší symbol idey vlasti.*“ (Ref. 5, s. 24).

²⁷ Podrobnejšie pozri AUFFENBERG-KOMARÓW, Moritz. *Aus Österreichs Höhe und Niedergang*. München 1921, s. 38; HAJDECKI, Alexander. *Officiers-Standes-Privilegien. System und Praxis des geltenden Officiersrechtes der k. u. k. bewaffneten Macht*. Wien 1897, s. 58-61; DEÁK, ref. 7, s. 140-141.

²⁸ Podrobnejšie DANGL, Vojtech. *Súboj ako osobitý druh výkonu spravodlivosti*. In Kriminalita, bezpečnosť a súdnictvo v minulosti miest a obcí na Slovensku. Zborník z rovnomennej vedeckej konferencie konanej 1. – 3. októbra 2003 v Lučenci. Bratislava : Univerzita Komenského, 2007, s. 255-259.

nedotknuteľnosti, čo vzhľadom na úzku väzbu dôstojníckeho zboru na panovníka dostávala opäť zvláštne zafarbenie výnimočnosti a nutnej akceptovateľnosti. Napr. niektoré trestné činy dôstojníkov, ktoré viedli k zmrzačeniu, k pracovnej neschopnosti, dokonca vo výnimočných prípadoch k trvalej invalidite či dokonca smrti, a udiali sa v rámci vojenských cvičení či prispáním nadriadených sa riešili iba znížením či stratou hodnosti alebo premiestnením k inej posádke. Celý tento systém opäť v určitom prenesenom zmysle chránil aj rodinu postihnutého.²⁹

Ak si bližšie ozrejmime úlohu dôstojníkov v rôznych miestnych i celokrajinských spolkoch, spoločenskom a športovom živote a v iných oblastiach každodenného života posádkových miest v posledných desaťročiach pred 1. svetovou vojnou, zistujeme ďalší prvok, ktorý prispieva k ešte reálnejšiemu obrazu o príčinách, prečo dôstojníci boli takým lákavým terčom pre rodiny s dievčatami na výdaj.

V rozvoji a organizovaní kultúrnospoločenského života posádkových miest, v utužovaní vzájomných väzieb medzi armádou a meštianstvom, napriek svojej uzavretosti, dôležitú úlohu zohrali dôstojnícke kasína. Aj meštianske spolky v mestách vo svojich radoch radi uvítali dôstojníkov. Ich prítomnosť zvyšovala ich prestíž, ako aj podujatí usporiadaných mestskou nobilitou a často obohacovala obsah ich náplne. Ako ukážku až premršteného vnímania úlohy dôstojníkov uvediem príklad z Miškovca, kde na zasadaniach miestneho spolku podľa domáceho poriadku, pri hlavnom županovi, ktorý predsedal, mohli sedieť iba dôstojníci.³⁰ Pánske kasíno v Trenčíne, tzv. *Trenčiansky spoločenský kruh*, bolo uzavretou spoločnosťou, do ktorej okrem statkárov, priemyselníkov a vysokých úradníkov prijímali iba dôstojníkov. Tu sa uskutočnili aj najvýznamnejšie rozhodnutia mestskej a župnej politiky.³¹ V snahe zväčšiť posádku v Trnave, a tým rozprúdiť aj spoločenský život mesta, poslanec Z. Vermes vystúpil v uhorskom parlamente, kde zdôraznil, že „...*snád' ani v jednom meste monarchie nenájdete tak pevné porozumenie medzi meštianstvom a vojskom* (rozumej dôstojníckym zborom – pozn. V. D.), *ako je tomu v Trnave*“.³² Najčulejší spolkový život za účasti dôstojníkov na území Slovenska prebiehal v Bratislave a v Košiciach, kde boli aj najväčšie posádky.³³ V hláseniach posádok o činnosti vojenských, respektíve dôstojníckych kasín sa vždy zdôrazňoval aj fenomén ich významu nielen pre armádu, ale aj pre civilné obyvateľstvo a pre rozvoj vzájomných vzťahov medzi civilmi a príslušníkmi armády.³⁴ Veľkomestské prostredie, jeho kultúrne, športové, spoločenské predpoklady dávali širšie možnosti pre aktivitu príslušníkov dôstojníckeho zboru miestnych posádok, čo zase vťahovalo do svojho okruhu miestnych obyvateľov, dámy a slečny nevynímajúc.

Na území dnešného Slovenska pre rozvoj kultúrneho života veľa znamenali aj rôzne vojenské spolky vykazujúce činnosť napr. v Bratislave, Komárne, Nových Zámkoch, Košiciach, Trenčíne, Leviciach, Nitre, Prešove, Spišskej Novej Vsi, Banskej Bystrici. Tieto spolky organizovali rôzne kultúrne posedenia, koncerty, prednášky odborného charakteru, obľúbené tanečné zábavy, zoznamovacie večierky, spolupodieľali sa na prípravách plesov, amatérskych divadelných predstavení a pod. Ukazovať sa na týchto podujatiach po boku

²⁹ Podrobnejšie číselné údaje s konkrétnymi príkladmi pozri DANGL, ref. 10, s. 73-74.

³⁰ TÓVÁRI, Judit. *Az elit Miskolcz város társadalmában 1872 – 1917*. Budapest : MTA, 1997, s. 32.

³¹ KAŠČÁKOVÁ, Renáta. *Život v Trenčíne na prelome 19. a 20. storočia*. <http://www.trencin.sk/> 25716.

³² Citované podľa Nyugatmagyarország Híradó, 24. 8. 1914.

³³ Podrobnejšie DANGL, ref. 10, s. 98-99.

³⁴ Vojenský historický archív (VHA) Bratislava, IV. HKP, 4515/1913 eln.

nositeľa ligotavej uniformy sa stávalo prestížnou záležitosťou nielen predstaviteľov mestskej komunity, ale najmä ich slobodných dcér. Do kategórie podporných spolkov patrili aj spolky vojenských vyslúžilcov.

Citlivosť nejedného ženského srdca sa dotkli melódie, ktoré rozozvučali posádkové vojenské orchestre pri príležitostiach rôznych osláv, pri promenádnych koncertoch, dokonca aj v divadelných sálach a na plesoch vyššej spoločnosti. Pôsobenie vojenských hudieb obohacovalo život mesta novými žánrami a boli schopné reprodukovať aj vážnu hudbu. Napr. vojenská kapela bratislavského 72. pešieho pluku a spojené vojenské orchestre 71. trenčianskeho a 72. bratislavského pešieho pluku s veľkým úspechom reprodukovali aj skladby Mozarta, Griega a Wágnera, koncertovali za účasti príslušníkov panovníckeho rodu, vystupovali na dobročinných akciách a pri rôznych iných slávnostných príležitostiach. Ich prispôsobivosť a fakt, že boli schopní obstáť aj v konkurencii komorných telies, zahrať do tanca, koncertovať na promenádach, podfarbiť slávnostné prehliadky, ako aj panychídy, či pôsobiť ako operetný orchester, zvyšoval ich obľubu vo všetkých vrstvách mestskej spoločnosti.³⁵ Prístupnosť produkcie týchto hudobných telies mali v čase doznievajúcej stavovskej spoločnosti a rozvoja meštianskych priorít veľký význam. V niektorých mestách sa stávali postupne tradíciou, súčasťou mestského koloritu, kulisou pre jeho vonkajší lesk a ich prítomnosť vytvárala vhodné podmienky na to, aby sa dôstojníci mohli stretávať s miestnymi obyvateľmi, nadväzovať s nimi styky a uzavierať známosti končiace často svadbou.³⁶

Určitú príťažlivosť pre ženy musela znamenať aj skutočnosť, že v posledných desaťročiach 19. a začiatkom 20. storočia sa v známych kúpeľných strediskách postupne budovali moderné dôstojnícke zotavovne a pavilóny, ktoré okrem zdravotnej starostlivosti poskytovali opäť možnosti kultúrneho a spoločenského vyžitia. Stávali sa centrami stretávok mondénnej spoločnosti a poskytovali možnosti uzatvárania „osožných“ známostí. Takéto zotavovne sa na území Slovenska budovali v Piešťanoch, Trenčianskych Tepliciach a iných kúpeľných mestách. V roku 1904 sa pri príležitosti rozšírenia a modernizovania pavilónu pre dôstojníkov v Piešťanoch uskutočnili veľkolepé oslavy, a to aj v Trenčíne i samotných Piešťanoch.³⁷

Úlohu, akú dôstojnícky zbor zohrával v spoločenskom živote miest, veľmi farbisto a podrobne opisovali denníky i časopisy a boli predmetom aj dobovej krásnej literatúry či divadelných hier. Dalo by sa povedať, že v posledných desaťročiach 19. a začiatkom 20. storočia sa v Uhorsku sformoval celý prúd literárnej tvorby, ktorý sa, mimo iného, venoval aj problematike úlohy a vnímania rakúsko-uhorského dôstojníckeho zboru v spoločnosti

³⁵ DANGL, ref. 10, s. 97-98.

³⁶ Podrobnejšie k vzťahu miest, a posádk na Slovensku pozri LIPTÁK, Ľubomír. Armáda a mestská spoločnosť na Slovensku v medzivojnovom období (náčrt problematiky). In *Vojenská história*, 3, 1999, č. 3, s. 3-19; DANGL, Vojtech. *Mestá, kasárne a posádky na Slovensku v posledných desaťročiach pred prvou svetovou vojnou*. In Armáda, mesto, spoločnosť od 15. storočia do roku 1918 (Vojenské, politické, hospodárske aspekty a súvislosti) – Hadsereg, város, társadalom a 15. századtól 1918-ig. (Katonai, politikai, gazdasági aspektusok és összefüggések). Bratislava : VHÚ, MO 2002, s. 259-283; HAJDU, Tibor. *Hadsereg és város a dualizmus korában*. Tamže, s. 248-258. DANGL, ref. 10, s. 98-99. Ľ. Lipták v citovanej štúdií upozornil aj na to, že napr. v 25. pešom pluku v Lučenci pôsobil Franz Lehár a v 67. pešom pluku v Prešove Leopold Kohout, teda neskoršie výrazné postavy hudobného života monarchie.

³⁷ Az Ujság, 25. 5. 1904.

a medzi ktorých patrili aj významní predstavitelia maďarskej literatúry.³⁸

Podobnú funkciu ako kultúrne a spoločenské aktivity zohrávali aj rôzne športové podujatia pod vedením alebo za účasti dôstojníkov. Predovšetkým to boli tradičné športové disciplíny ako strelba, šerm a jazdectvo. Obľubu u obyvateľstva získavali jazdecké preteky a ukážky drezúry koní, ktoré boli v Uhorsku obvyklé najmä v miestach dislokácie husárskych plukov, strelecké a šermiarske krúžky, ktoré úzko spolupracovali s armádou. Tieto krúžky často viedli aktívni dôstojníci, z ktorých viacerí zastupovali dokonca miestnu posádku na krajinskej súťaži šermiarov v Budapešti alebo na jazdeckých súťažiach Uhorska v Budapešti a Debrecíne, kde sa robil aj výber pre budúcu olympiádu.³⁹ Účastníci týchto podujatí, predovšetkým mladí dôstojníci, sa stávali miestnymi hrdinami. Aj dobové fotografie a rôzne vyobrazenia potvrdzujú, že sa na týchto podujatiach s obľubou zúčastňovali nielen manželky dôstojníkov a civilných osôb z vyššej spoločnosti, ale aj ich dcéry. Bolo tu vídať aj niektorých príslušníkov panovníckeho rodu, v Bratislave napr. arcivojvodu Albrechta či arcivojvodkyňu Izabelu.⁴⁰

* * *

Tak ako boli predvídateľné možné výhody vyplývajúce z uzavretia manželstva s dôstojníkom rakúsko-uhorskej armády, tak boli známe aj riziká s tým spojené. Jednou z najočividnejších rizík bolo samotné povolanie dôstojníka ako vojaka, ktorý v prípade vojnového konfliktu musel na dlhý čas opustiť rodinu, mohol na bojisku padnúť alebo sa vrátiť ako čiastočný či doživotný invalid. To, okrem citovej traumy, mohlo mať aj vážny sociálny dopad na rodinu. Táto obava však v skúmanom období strácala do značnej miery na dôraznosti aj z toho dôvodu, že od ukončenia prusko-rakúskej vojny do vzniku 1. svetovej vojny uplynulo takmer polstoročie bez významnejšieho vojnového konfliktu za účasti monarchie, ak nerátame okupáciu Bosny a Hercegoviny roku 1878. Za ten čas sa v službe armády Jeho Výsosti vystriedali najmenej dve generácie dôstojníkov. Mierové desaťročia v podvedomí príslušníkov rodín dôstojníkov do značnej miery anulovali alebo aspoň tlmili obavy uberajúce sa týmto smerom. Potvrďuje to aj citovaný znalec duše dôstojníka Joseph Roth, ktorý o zmýšľaní dôstojníkov v tomto období napísal: „*Narodili sa v mieri, vyštudovali, boli dôstojníci, chodili na manévry, ale mierové. Nikto z nich netušil, že o niekoľko rokov sa*

³⁸ Medzi nich patrili napr. Zoltán Thury, Ferenc Herczeg, Kálmán Mikszáth, Gyula Krúdy, Gyula Pekár, György Rutkai a ďalší. V tejto súvislosti sa žiada poznamenať, že postoj k rakúsko-uhorskej armáde a zvlášť k jej dôstojníckemu zboru bol v maďarskej spoločnosti po revolúcii 1848-1849 odmietavý a podozrievavý a literárny život ho viac-menej ignoroval. Tento stav sa začal meniť po vybudovaní uhorského honvédstva v roku 1868 a najmä v posledných troch desaťročiach pred vypuknutím 1. svetovej vojny. Množia sa časopisecké články a poviedky, veľmi často ľúbostné, v ktorých sa objavujú dôstojníci spoločnej armády, pričom sú prevažne vykresľovaní ako kladné postavy. Sú zakomponovaní aj do vznikajúcich divadelných hier a operiet a stále viac sú akceptovaní nielen v šľachtických a meštianskych kruhoch, ale aj v nižších vrstvách spoločnosti. Časopis *Uj Idők* roku 1903 rozhorčene protestuje proti konštatovaniu istého rakúskeho dôstojníka, ktorý vo svojom románe tvrdí, že Maďari nemajú radi armádu a najmä jej dôstojnícky zbor, a to od poručíka vyššie. Na dôkaz o nepravdivosti tohto konštatovania uvádza mená maďarských autorov, ktorí kladne vykresľujú dôstojníkov armády monarchie (*Uj Idők*, r. 1903, s. 274).

³⁹ Hadtörténelmi Léveltár (HL) Budapest, HM, 8604/1913 eln; VHA Bratislava, IV. HKP, 1832/1914 eln; Tiež *A m.kir. kormány 1905. évi működéséről és az ország közállapotáról szóló jelentés és statisztikai évkönyv*. Budapest 1906, s. 185.

⁴⁰ Nyugatmagyarországi Híradó, 27. a 28. 4. 1912.

všetci bez výnimky postavia zoči-voči smrti. Vtedy nemal ani jeden z nich také citlivé zmysly, aby postrehol, že neviditeľné mlyny času sa už krúčia v príprave na svetovú vojnu.“⁴¹ A to sa, samozrejme, prenášalo aj na ich rodiny. Dobové dokumenty ukazujú, že časť mladších dôstojníkov dokonca v období balkánskej krízy roku 1907, či balkánskych vojen v roku 1912 a 1913, vítala zvýšenie bojovej pohotovosti ako zmenu v ustálenom behu viac-menej nudného kasárenského života.

„Nomádsky spôsob života“, ako presun dôstojníkov v rámci posádok, respektíve premiestnenie dôstojníkov spolu s posádkou často v dobových prameňoch nazývajú, bol ďalším z nepríjemností, ktorý mal dopad na úvahy súvisiace s rodinným životom dôstojníkov, respektíve myšlienkou na uzavretie manželského zväzku s dôstojníkom. Striedanie miest v rámci presunu posádky alebo preloženia dôstojníka, narušenie už vytvorených a ustálených rodinných a priateľských vzťahov, zvyklostí a návykov s tým súvisiacich, pokiaľ nešlo o zjavne atraktívnejšie miesto, rodinní príslušníci spravidla prijímali pokorne, ale na celkovú rodinnú atmosféru nepôsobilo dobre. Na nové pôsobisko si spravidla odvážali všetok nadobudnutý huteľný majetok vrátane nábytku, v neznámom prostredí si museli hľadať vyhovujúce ubytovanie. V starších obdobiach si dokonca sťahovanie dôstojníci museli platiť sami. Výnimku tvorili spravidla slobodní dôstojníci, ktorých najčastejšie na novom pôsobisku, najmä vo východných častiach monarchie, čakal už vopred informovaný povozník, pejoratívne nazývaný „Möbeljud“ – nábytkový žid, ktorý sa za príslušnú odmenu postaral o ubytovanie, nábytok a iné najnutnejšie potreby do novej služby nastupujúceho dôstojníka.⁴²

Od začiatku 80. rokov 19. storočia sa situácia do určitej miery zlepšila v tom, že presun posádok sa stal menej častým a zlepšili sa aj podmienky na ubytovanie. Zák. čl. XXXVI z roku 1879 novelizovaný roku 1895 zák. článkom XXXIX, ich doplnky a s nimi súvisiace nariadenia ministerstva vojny podrobne určovali dočasné i trvalé formy ubytovania príslušníkov armády vrátane dôstojníkov. Jednotlivé paragrafy zákonov a jeho doplnky sa týkali aj takých podrobností, ako napr. koľko izieb majú mať byty dôstojníkov rôznych hodností, aké by malo byť ich najnutnejšie vybavenie, aké výhody môžu požívať ich rodinní príslušníci pri sťahovaní a pod.⁴³

Nielen pre ženatých dôstojníkov a ich rodiny, ale aj pre slobodných dôstojníkov sa v posledných desaťročiach pred 1. svetovou vojnou priam odstrašujúcim stali posádky v blízkosti hraníc budúcich možných vojenských protivníkov, predovšetkým na území Haliča, v blízkosti srbských hraníc a v Bosne a Hercegovine. Dôstojnícke rodiny boli nútené sa pohybovať často v národnostne cudzom prostredí, kde spoločenský život viazol, bol stereotypný, väčšie centrá ríše, a tým aj kultúrne vyžitie, boli vzdialené. V niektorých prípadoch museli, napr. v Haliči, ale aj v Bosne a Hercegovine vzdorovať ignorovaniu zo strany miestnych statkárov a ich rodín, v mnohých prípadoch miestni obyvatelia ovládajúci nemčinu odmietali s nimi komunikovať, o nízkych hygienických a zdravotných podmienkach nehovoriac.

⁴¹ Ref. 8, s. 88.

⁴² Ref. 7, s. 125. Do 50. rokov 19. storočia každý pluk mal vo Viedni civilného poverenca, ktorý sa o tieto problémy mal postarať. Spomínaní „Möbeljudi“, ktorí boli terčom dobových protižidovských novín a o ktorých vzniklo v danej dobe viacero písaných i kreslených žartov, podnikali na vlastnú päsť.

⁴³ *Magyar közigazgatási törvények*, ref. 16, s. 510-609.

Ako určité negatívum spojené s uzavretím manželstva s dôstojníkom, najmä v silne nábožensky založených rodinách, mohol byť vnímaný na svoju dobu morálne voľný a neviazaný predmanželský život mladých poručíkov, nadporučíkov, kapitánov, kadetov, teda možných budúcich manželov. Tento svojský hýrivý mimokasárenský život, spojený s rôznymi výstrelkami a arogantným správaním sa na verejnosti, zábavy, pitky, kartárske spoločnosti, hazardné hry, neúnosné zadlžovanie, súboje, hromadné návštevy verejných domov, aféry spojené s vydatými ženami, často aj s manželkami miestnych civilných osôb a pod., bol síce navonok odsudzovaný, ale napriek morálnej prudérnosti a puritánstvu doby, sa v širších kruhoch spoločnosti často chápal ako pochopiteľná reakcia na neľahký kasárenský život, mladicka nerozvážnosť a akýsi stavovský kolorit, prirodzene, spätý s vojenskou uniformou.⁴⁴ Samotný nepísaný dôstojnícky morálny kódex spravidla mlčky trpel tento vyzývavý spôsob života a výraznejšie nezasahoval ani do náboženského života mladých dôstojníkov, respektíve dodržiavania či nedodržiavania cirkevných predpisov a akceptoval mnohé vonkajšie okázalosti, ktoré by civilistom neprešli alebo aspoň silne znížili ich kredit v spoločnosti. Dosť častým dôsledkom sexuálne neviazaného života mladých dôstojníkov boli potom aj venerické choroby, ktoré mohli ohrozovať neskorší manželský život dôstojníkov. Viacerí dôstojníci žili s miestnymi ženami v konkubináte, čo neskôr tiež mohlo mať neblahý vplyv na manželský život, podobne ako aj podľahnutie mámeniu hazardných hier, ktorému prepadli niektorí dôstojníci.

Medzi najvýraznejšie črty mladých dôstojníkov patrilo neúmerne, často beznádejné zadlžovanie. Do určitej miery už samotné požiadavky kladené na vonkajšiu prezentáciu, obliekanie, spoločenský status, držbu koňa a pod. odčerpávali finančné prostriedky z nevelkého platu dôstojníkov, ale bol to najmä ich spôsob života spojený s hazardnými hrami, pitkami a inými výstrelkami, ktorý často viedol až k tragickým koncom. Iba v roku 1868, keď začali svoju činnosť čestné sudy pre dôstojníkov, bolo prepustených zo služieb armády takmer 150 dôstojníkov z titulu neschopnosti splácať pôžičky poskytované úžerníkmi.⁴⁵ Mnohým sťahovali pôžičky s neúmerne vysokými úrokmi priamo z platu potom, čo to úžerníci nahlásili ich veliteľom. Zaujímavé sú čísla, ku ktorým sa dopracoval T. Hajdu a I. Deák na základe rozborov z osobných spisov dôstojníkov. Podľa Deáka približne 30 % poručíkov spoločnej armády bolo zadlžených, z ktorých väčšina dokázala v tej či onej miere splácať pôžičku, ale 7 % stroskotalo.⁴⁶ Na základe výskumov T. Hajdua, ktorý sa zamerlal na dôstojnícky zbor spoločnej armády v Uhorsku, 18 % dôstojníkov bez rozdielu hodností bolo vážnejšie zadlžených a 3,5 % skončilo stratou hodnosti alebo penzionovaním.⁴⁷ Tieto čísla, spracované na základe úzkej vzorky dostupných údajov z osobných spisov dôstojníkov, a teda plne neodrážajú skutočný stav, sú prekvapivé v tom, že vonkajšie prejavy života dôstojníkov na území Uhorska by skôr svedčili o tom, že zadlženosť a z toho

⁴⁴ Neviazané zábavy dôstojníkov boli povestné, niekedy presahovali únosnú mieru aj v dnešnom poňmaní. Stali sa predmetom literárneho stvárnenia, novinových článkov, miestnych klebiet a v niektorých prípadoch aj vyšetrovania zo strany nadriadených. Istý dôstojník slúžiaci vo Viedni sa napr. ponosoval, že v priebehu 28 dní sa musel zúčastniť na 32 báloch. V dobovej literatúre sa stretávame s opisom zábavy dôstojníkov v Haliči, pri ktorej sa konali doslova orgie pri sviečkach s miestnymi prostitútkami. Iný dôstojník organizoval zábavy, na ktorých sa muži i ženy postupne vyzliekali do naha. Kartové orgie sa preťahovali do rána a niektoré z nich mali tragický dopad na aktérov končiaci samovraždou atď.

⁴⁵ Der Kamerad, 10. 2. 1869.

⁴⁶ Ref. 7, s. 158-161.

⁴⁷ HAJDU, ref. 11, s. 243-244.

vyplývajúce problémy tu boli výraznejšie, než v rakúskej časti monarchie. Práve vysoká zadlženosť a neschopnosť splácať dlžoby boli popri nešťastnej láske a pocitu izolovanosti v odlahľých miestach, najčastejšími príčinami samovrážd medzi mladými dôstojníkmi v Uhorsku. Dobová tlač prináša relatívne veľa svedectiev o týchto prípadoch.⁴⁸ Z celkového počtu samovrážd v armáde monarchie za roky 1878 až 1887 pripadá na dôstojníkov 5 %. V tomto období došlo dokonca aj k takému kurióznemu spôsobu samovraždy, že istý poručík vydal rozkaz vojakovi, aby ho ten zastrelil. Prostý vojak sa neodvážil odporovať a rozkaz splnil.⁴⁹

Ešte jeden negatívny úkaz sa opakuje v dobovej tlači a objavuje sa v niekoľkých prípadoch aj v zápisniciach z parlamentných debát uhorského snemu, ktorý do určitej miery mal vplyv na konečné rozhodnutie rodín vydať svoju dcéru za profesionálneho príslušníka armády. Išlo o dokázateľne kontroverzné charakterové vlastnosti viacerých dôstojníkov, ktoré sa na jednej strane prejavovali v súvislosti s ich spoločenským vystupovaním a na strane druhej pri ich profesijnom pôsobení a správaní v rámci drsného kasárenského života a vojenského drilu. Obavy o premietnutí týchto nepriaznivých úkazov do budúceho rodinného života tu existovali.

V článku spracovanom na základe zápiskov istej dievčiny z malomestského prostredia sa uvádza prípad mladého, navonok príťažlivého a vzdelaného poručíka, pochádzajúceho z rodiny, v ktorej sa dôstojnícke povolanie dedilo, ktorý bol počas vojenského cvičenia ubytovaný v meštianskej rodine. Členovia rodiny boli jeho šarmom, spoločenským vystupovaním a vreľým vzťahom k vlastným príbuzným unesení. Tieto ilúzie sa rozplynuli, keď sa stali svedkami vulgárneho a drastického správania voči podriadenému, ktorého pri nástupe stotiny bil do tváre len preto, že mu chýbal gombík na blúze.⁵⁰ V uhorskom parlamente roku 1893 hladinu rokovania rozvíril prípad, keď 114 nováčikov odvedených do 62. pešieho pluku sa muselo hlásiť vo vojenskej nemocnici s ťažkými omrzlinami, lebo ich veliteľia nútili napriek krutej zime, nevyhovujúcej výbave a odevu do namáhavého pochodu, pri ktorom niektorí z nich odpadli. Vyšetrovaním sa zistilo, že pritom zohrala úlohu nielen nedbanlivosť, nedodržiavanie vojenských predpisov, ale aj arogancia a zámerný nehumánny prístup nadriadených dôstojníkov.⁵¹ V poviedke iniciovanej skutočnou udalosťou autor opisuje iný prípad zneužívania dôstojníckej hodnosti. Veliteľ stotiny po kritike veliaceho generála na konci cvičenia dával niekoľko dní pociťovať vojakom svoju nevôľu namáhavými pochodmi a inými telesnými trestami. Počas jedného takéhoto násilného cvičenia, keď nechal príslušníkov stotiny vláčiť ťažké batohy naplnené tehľami, napriek viacerým upozorneniam, príslušník stotiny odpadol a pri prevoze na ošetrovňu zomrel.⁵² Dôstojníci často tolerovali výčiny svojich poddôstojníkov voči príslušníkom mužstva, ktoré udivujú svojou krutosťou. Napr. v 7. husárskom pluku čatár dal postaviť proti sebe štyroch husárov a ne-

⁴⁸ Krátke články a oznamy o samovraždách nájdeme napr. v časopisoch: Uj Idők, Budapesti Hirlap, Pester Lloyd, Városi Szemle, Vasárnapi Ujság, Pressburger Zeitung, Tolnai Világlapja, Városok Lapja, Uj Élet, Az Ujság, Uj Magyar Szemle, Westungarische Grenzbote, Nyugatmagyarországi Híradó, Honi Közlöny, Felvidéki Ujság a v ďalších. Do akej miery sa s touto otázkou zaoberali noviny a časopisy určené pre vojsko (Der Kamerad, A Honvéd, Katonai Lapok, Danzers Armee-Zeitung a d.) som pre zlú prístupnosť k týmto časopisom neskúmal.

⁴⁹ LENDEROVÁ, Milena – JIRÁNEK, Tomáš – MACKOVÁ, Marie. *Z dějin české každodennosti. Život v 19. století*. Praha : Nakladatelství Karolinum 2010, s. 241.

⁵⁰ Uj Idők, X, 1904, zv. 1., s. 226-227.

⁵¹ MOL Budapest, K – 26, ME 260/1983.

⁵² Magyar Szemle, X, 1898, č. 1, s. 5-7.

chal ich navzájom sa fackať. Jeden z nich skončil v nemocnici s otrasom mozgu a druhý ohluchol.⁵³ Iný dôstojník si zlosť vylial na svojom sluhovi tým, že ho prinútil vypiť obsah pľuvátka.⁵⁴ Bitie a kopanie vojakov bolo v druhej polovici 19. storočia bežnou praxou v armáde, aj keď armádne velenie sa jednotlivé prípady snažilo pred verejnosťou zamlčať. Táto dvojité tvár dôstojníckeho povolania vyvolávala v súvislosti s výdajom zo strany rodiny dievčať a v niektorých prípadoch otázky.

Vo všeobecnosti je však možné konštatovať, že napriek uvedeným negatívam, dôstojníci rakúsko-uhorskej armády v predvojnovom období najmä v meštianskych rodinách boli považovaní za vhodných kandidátov na prijatie do rodiny, a dcéry na výdaj si radi vybrali za životných partnerov nositeľov strapca na meči s iniciálkami panovníka. A naopak, mladí dôstojníci, či už zo zisťných alebo iných dôvodov, sa veľmi radi priženili do meštianskych, či nebudaj šľachtickým predikátom sa honosiacich rodín. V mnohých prípadoch tým riešili svoje neusporiadané a ťažké finančné a životné podmienky. Niektorí po viacerých nevydarených pokusoch neváhali dokonca podať za účelom splnenia tohto predsavzatia inzerát do miestnych novín, aj keď takéto spôsoby boli v rámci armády zakázané a v prípade ich odhalenia čestné súdy, z titulu porušenia dôstojníckeho kódexu, takýchto jednotlivcov odsúdili.⁵⁵ Napriek snahe vojenskej správy zatrhnuť dôstojníkom tento „znevažujúci“ spôsob hľadania si manželského partnera, vo väčších mestách v Uhorsku, predovšetkým v Budapešti, fungovali zoznamovacie kancelárie, ktoré v miestnych časopisoch uverejňovali inzeráty tohto charakteru, medzi ktorými boli príslušníci dôstojníckeho zboru dokonca uvádzaní na prvých miestach. Samozrejme, pravá príčina záujmu o ženbu tu uvedená nebola. Na druhej strane bolo takmer zákonité, že v prípade žien hľadajúcich si životných partnerov sa bez výnimky uvádzali majetkové pomery a výška vena.⁵⁶ V období pred 1. svetovou vojnou dokonca tu vznikla kancelária, ktorá ponúkala svoje služby iba pre dôstojníkov z povolania, predovšetkým na vybavenie záležitostí právneho charakteru spojených so svadbou, vrátane získania výnimočného povolenia na svadbu pre príslušného dôstojníka.⁵⁷ Je zaujímavé a paradoxné, že István Deák pri štúdiu manželských zväzkov, aj keď priamy prameň neuvádza, dochádza k záveru, že v období dualizmu lepšie fungovali rodiny, ktoré vznikli na základe rozumových úvah, ako tie, ktoré sa uzavreli z lásky.

* * *

Samotná ženba a s tým spojené obmedzenia a predpísané náležitosti patrili medzi výrazné znaky rakúsko-uhorského dôstojníckeho zboru, odlišujúce ho od ostatných vrstiev spoločnosti a v civilných kruhoch do značnej miery chápané ako symptóm kastovníctva. Takmer v žiadnom povolaní neboli na mužov snažiacich sa o založenie rodiny kladené také prísne kritériá, a tí neboli v takej miere závislí od nadriadených, ako to bolo u dôstojníkov. Ženbychtivých nositeľov dôstojníckej uniformy obmedzovali, a v niektorých prípadoch priamo desili okruhy požiadaviek, ktoré museli splniť, ak chceli predstúpiť s vyvolenou

⁵³ Világnapló, r. II., 1895, č. 7. Prevzaté z časopisov Magyar Ujság a Népszava.

⁵⁴ Ref. 49, s. 236.

⁵⁵ Napr. v Neues Wiener Tagblatt, sa objavil inzerát, v ktorom istý muž pod heslom „trojhviezdičkový“ (tzn. stotník) si hľadá „kaucieschopnú“ manželku. Inzeráty podobného charakteru boli publikované aj v iných novinách a časopisoch, a to v Rakúsku i Uhorsku (Ref. 7, s. 180).

⁵⁶ Budapesti Hirlap, 3. 6. 1906.

⁵⁷ Tamže.

pred oltár. A ani pri splnení týchto základných požiadaviek nemuseli povolenie dostať, stačilo ak z nejakých dôvodov mu nadriadení nepriali.

Armáda prísne kontrolovala a obmedzovala v každej jednotke počet tých, ktorým povolila založiť si rodiny. Toto povolenie viazala na zloženie kaucie, teda na zabezpečenie predpísanej finančnej či majetkovej zábezpeky a na prijateľnú etickú a hospodársku úroveň spoločenského statusu budúcej rodiny, teda na morálny, spoločenský a majetkový profil budúcej nevesty. Spravidla povoľovala uzavretie manželstva so ženami, ktoré vzhľadom na svoj pôvod a majetkové pomery neznamenali pre vojenský erár zaťaženie. Výnimku tvorili iba majetní dôstojníci, spravidla z kruhov šľachty, veľkostatkárov, bohatých mešťanov, ktorí boli sami schopní finančne či svojím majetkom túto požiadavku naplniť. Morálna bezúhonnosť budúcej manželky však aj v týchto prípadoch musela byť preukázaná. Pritom každý dôstojník musel prejsť sitom obávaného „*numerus clausus*“, inými slovami dostať sa do zoznamu tých, ktorým armáda na daný rok povolila uzavrieť manželstvo. Uvedené podmienky na ženbu boli uľahčené iba v prípade honvédstva, a to v počiatočných fázach jeho vzniku, kde vzhľadom na vymenovanie množstva už starších dôstojníkov, zloženie povinnej kaucie zaviedli až roku 1887 a povolenie na ženbu sa dalo získať o niečo jednoduchšie, než v spoločnej armáde.⁵⁸

V ďalšom sa pokúsime načrtnúť klasický postup, ktorým vo väčšine prípadoch budúci manžel v dôstojníckej uniforme prešli, kým sa dostali so svojou vyvolanou pred oltár. K prvým vizuálnym kontaktom s vyhladenou osobou zo strany dôstojníka, pokiaľ ten už vážnejšiu známosť alebo nevestu nemal, spravidla prichádzalo na báloch, večierkoch, na promenádnych koncertoch, divadelných predstaveniach a pri iných spoločenských príležitostiach. V mnohých prípadoch rozhodujúcu úlohu ani nehrala fyzická krása či ženská príťažlivosť budúcej nevesty, ako skôr snaha dostať sa do majetnej rodiny, ktorá by bola schopná zložiť predpísanú kauciu za svojho budúceho zaťa, a tak si zabezpečiť budúcnosť aspoň na priemernej životnej úrovni. V niektorých prípadoch medzi dôstojníkmi kolovali dokonca nepísané zoznamy „výhodných partii“ a vo väčších mestách a posádkach dochádzalo niekedy k súťaženiu medzi mladými dôstojníkmi v úspešnosti o získanie priazne vytipovanej rodiny a ich dcéry. V kruhu mladých dôstojníkov potom koloval známy dobový slogan, že príslušný nápadník tej či tej osoby si „vypočítal“, že bez nej nedokáže žiť.

To, samozrejme, neznamená, že by k uzavretiu manželstva medzi dôstojníkmi a ich neskoršími manželkami nedochádzalo aj z lásky, bez vypočítavosti. Naopak, mnohí dôstojníci, ktorí nedostali povolenie na sobáš, bez ohľadu na následný hospodársky dopad a stratu

⁵⁸ Podrobnejšie k vzniku a rozvoju uhorského kráľovského honvédstva pozri v príslušných kapitolách a pasážach: BARCY, Zoltán – SOMOGYI, Gyula. *Királyért és hazáért. A m. kir. honvédség szervezete, egyenruhái és fegyverzete 1868 – 1918*. Budapest b. r. v; BERKÓ, Iván. *A magyar királyi honvédség története*. Budapest 1928; DANGL, Vojtech. Organizácia rakúsko-uhorskej armády so zvláštnym zreteľom na Slovensko (1868 – 1914). In *Historie a vojenství*, 32, 1983, č. 4, s. 178-195; DANGL, Vojtech – SEGEŠ, Vladimír. *Vojenské dejiny Slovenska (1711 – 1914)*, zv. III. Bratislava : MO SR 1996; *Die Habsburgermonarchie*, ref. 14; GLÜCKMANN, Karl. *Das Heerwesen der österreichisch-ungarischen Monarchie*. Wien 1908; JÓZSA, György G. *Ferenc József zászlai alatt (1848 – 1914)*. Budapest : Corvina 1990; *Magyarország hadtörténete*, zv. 2. Budapest : Zrínyi Katonai Kiadó 1985; *Nagy képes miléniumi hadtörténet*. Budapest : Rubikon-Könyvek 2000; PAPP, László. A magyar honvédség megalakulása a kiegyezés után (1868 – 1890). In *Hadtörténelmi Közlemények*, 14, 1967, časť I., č. 2, s. 19-33; časť II., č. 4, s. 188-711; SUHAY, István. *A magyar kir. honvédség története*. Budapest 1928; SZURMAY, Sándor. *A honvédség fejlődésének története annak felállításától napjainkig 1868 – 1898*. Budapest 1898.

svojho povolania opustili kvôli svojej láske armádu a založili si, často za mimoriadne nevýhodných podmienok, rodinu. Iní svoj životný cieľ dosiahli využitím osobných a rodinných kontaktov. Napr. dôstojník generálneho štábu armády monarchie Aurel Stromfeld, ktorý pôsobil aj na IV. honvédskom oblastnom veliteľstve, neskôr ako veliteľ Vojenskej akadémie Ludovíka a po roku 1919 ako náčelník generálneho štábu maďarskej Červenej armády, len s ťažkosťami, za využitia osobných kontaktov a príspenia veliteľa armádneho zboru, si vymohol povolenie svadby s dcérou istého rakúskeho generála.⁵⁹ Dochádzalo však aj k prípadom, že svoju beznádejnú situáciu dôstojník alebo dokonca obaja zaľúbenci riešili samovraždou.⁶⁰

V mnohých prípadoch dôstojnícka kariéra člena rodiny, najčastejšie syna, znamenala zhoršenie životných podmienok najbližších príbuzných a vyžadovala si od nich značné odriekanie. Často navždy poznačila aj životnú kariéru mladších súrodencov. Dobovú skutočnosť v tomto smere vystihuje poviedka Zoltána Thuryho. V nej mnohohodetná rodina, žijúca v ťažkých životných podmienkach, sa rozhodne jednému zo synov, ktorý úspešne zložil skúšky do vojenskej školy a chce slúžiť u jazdectva, kúpiť z posledných úspor koňa. Kariéra úspešného syna je uprednostnená pred neistou budúcnosťou ďalších troch synov a dvoch dcér. Autor v závere naznačuje, že toto ťažké rozhodnutie otca zrejme trvale ohrozí šťastie a budúcnosť, inak súdržnej rodiny.⁶¹ Rakúsky autor J. Kayserling uvádza prípad, keď istý generál, aby mohol finančne podporovať dôstojnícku kariéru svojho syna, zničil idylický vzťah svojej dcéry s iným dôstojníkom, a to s odôvodnením, že „zobrácku lásku“ nebude podporovať.⁶² A takto by sme mohli uviesť desiatky prípadov uvedených len v dobových časopisoch, kde podpora kariéry jedného člena rodiny viedla k zničeniu silných citových pút a odriekaniu príslušníkov rodiny.

Tak ako profesionálny, tak aj súkromný život dôstojníka do značnej miery určovali písané a nepísané predpisy i zvyklosti a dobové morálne normy. Aj etiketu správania dôstojníkov pri snahe o vstup do rodiny eventuálnej budúcej manželky odporúčali a nepriamo predpisovali viaceré brožúry a vojenské či polovojenské predpisy.⁶³ Porušenie týchto pravidiel v meštianskych a nebudaj v šľachtických rodinách mohlo znamenať pre dotyčného

⁵⁹ <http://www.irodalom.elte.hu/ezredneg/1003/10032.html>.

⁶⁰ Uhorsko, čo do počtu samovrážd bolo na poprednom mieste v Európe. U dôstojníkov boli skoro bez výnimky vykonané ranou z pištole do hlavy. Najčastejšími príčinami samovrážd u nich boli dlžoby, nešťastná láska vrátane odmietnutia súhlasu na ženbu zo strany rodiny dievčiny, neschopnosť sa vyrovnáť s tvrdými podmienkami vojenského života, premrštené chápanie spôsobu, ako sa vyrovnáť s porušením dôstojníckej cti a pod. V posledných desaťročiach pred vypuknutím 1. svetovej vojny sa v Uhorsku rozšírili aj tzv. americké súbaje, čo boli vlastne samovráždy vykonané v súvislosti s prehratými spormi či stávkami. Príslušným orgánom vyšetrovanie týchto prípadov, pokiaľ dotyčný nezanechal rozlúčkový list, robilo značné problémy.

⁶¹ Az Ujság, 3. 4. 1904.

⁶² Tamže, 19. 2. 1904.

⁶³ Písalo sa v nich napríklad i o tom, ktoré dni a hodiny sú vhodné na návštevu rodiny s dcérou, ako sa treba vopred poďakovať za pozvanie na večeru, ako osem dní po vykonaní návštevy odovzdať navštívenku prostredníctvom služobníctva bez toho, aby sa dôstojník stretol s niektorým členom rodiny, ako a kam si pri návšteve uložiť čákov a šabľu, o čom pri večeri diskutovať s hosťiteľmi a o čom nie, ako sa čo najviac vyhýbať diskusií s vyhladnutou dcérou, akým spôsobom sa stravovať, dokedy zostať na návšteve, kedy opakovať návštevu, ale aj o iných otázkach spoločenského správania (SCHNEIDER, Adalbert. *Der Officier im gesellschaftlichen Verkehr*. Graz 1895; Tiež DEÁK, István. c. d., s. 143).

nedozerne následky, nálepku neokrôchanca a odmietnutie na ďalšie pozvanie. To spravidla viedlo ku koncu snaženiam danej osoby, lebo o osudoch dcéry rozhodovali rodičia, predovšetkým otec. Aj v prípade kladného rozhodnutia rodiny o zviazaní ďalšieho života svojej dcéry s dôstojníkom, čakali na dôstojníkov nemalé problémy najmä v súvislosti s už vyššie naznačenými požiadavkami zo strany armády. Že veľké množstvo dôstojníkov bolo zadlžených, a túto zadlženosť niekedy prenášali so sebou aj do rodiny, bolo všeobecne známe a ticho tolerované. Muselo však ísť o tzv. „čestnú“ dlžobu, ktorá spravidla súvisela napríklad s kartovými hrami v pánskej spoločnosti, s kúpou jazdeckého koňa, vyhotovením uniformy a inej dlžoby na čestné slovo. Porušenie čestného slova zo strany dôstojníka bolo s jeho povolaním nezlučiteľné.⁶⁴

Armádné velenie väčšine dôstojníkov ženbu ešte ani na prelome 19. a 20. storočia nepovoľovalo. U tých, ktorí dostali povolanie založiť si rodinu, sa tento krok viazal na rôzne podmienky, ktoré sledovali najmä ten cieľ, aby ženatý dôstojník mal zabezpečenú životnú úroveň stredných vrstiev spoločnosti. Vzťahovalo sa to predovšetkým na otázku zaistenia majetkového, respektíve životného štandardu dôstojníka aspoň na tej úrovni, aby sa nestal príťažou pre svoj stav. Vojenský erár sa týmito predpismi bránil tomu, aby musel znášať náklady rodiny dôstojníka po jeho smrti. Prvé obmedzenia v tomto duchu sa zaviedli ešte za vlády Márie Terézie. Podľa nariadenia cisárovnice v prípade ženby dôstojníka bolo potrebné zložiť manželskú kauciu, na základe ktorej sa malo postarať o vdovu príslušného dôstojníka. Zároveň roku 1750 vydala nariadenie, podľa ktorého povolenie na uzavretie manželstva aktívneho dôstojníka sa viazalo na súhlas majiteľa a veliteľa pluku, ako aj dôstojníckeho zhromaždenia príslušného pluku. Jozef II. toto nariadenie rozšíril aj na dôstojníkov, ktorí neboli v aktívnej službe a neskôr sa tieto nariadenia ešte ďalej upravovali. Ženbychtiví dôstojníci museli zložiť kauciu, ktorá bola o to nižšia, čím bol dôstojník starší, a mohla byť vyčíslená viazanou sumou v cenných papieroch, vkladom v banke, výškou nehnuteľného majetku, vlastníctvom pôdy a pod.

Prísny systém podmienok na povolenie ženby v tomto smere bol od roku 1887 zmiernený v tom, že počet dôstojníkov z povolania, ktorým sa povolila ženba, sa zvýšil na jednu štvrtinu, od roku 1907 na jednu polovicu celkového stavu. Úmerne k týmto zvýšeniam však vzrástla aj výška povinnej kaucie. Na základe tejto úpravy sa od dôstojníkov v hodnosti podplukovníka a vyššie už zloženie kaucie nevyžadovalo.⁶⁵ Tento systém, ktorý, okrem iného, sledoval najmä to, aby vojenská pokladnica musela znášať čo najmenšie výdavky súvisiace s vdovami a sirotami bývalých nemajetných dôstojníkov a v neskoršom období sa z týchto súm vyrovnávali aj príjmy dôstojníckych rodín však viedol k tomu, že dôstojníci si spravidla zakladali rodiny v staršom veku. Podľa údajov, ktoré preberá aj István Deák a Tibor Hajdu, sa dôstojníci v predvojnovom období v priemere ženili o desať rokov starší,

⁶⁴ Podrobnejšie *Inhalt und Form. Das Buch vom Offizier*. Wien, 1910, s. 296-300.

⁶⁵ Na prelome osemdesiatych a deväťdesiatych rokov 19. storočia ročný vedľajší príjem pre štábného dôstojníka v prípade ženby bol stanovený takto: stotník 1 200 zlatých, major, podplukovník a plukovník 1 000 zlatých. U všetkých ostatných dôstojníkov, tzn. poručíkov, nadporučíkov a kapitánov alebo s nimi na roveň postavených vojenských sudcov a vojenských lekárov, táto suma predstavovala 800 zlatých. U nižšie hodnostne zaradených 600 zlatých. Vojenský úradníci, ktorých ročný súčet mesačných gáží nedosiahol 1 200 zlatých, si ju museli vyrovnávať v prípade žiadosti na túto sumu. V tomto období oficiálne povolenie na ženbu vydávali iba polovici stavu štábných dôstojníkov v hodnosti podplukovníka a nižšie. V poľných plukoch toto číslo bolo stanovené na jednu štvrtinu celkového početného stavu.

než to bolo u civilného obyvateľstva mužského pohlavia.⁶⁶ Tieto rodiny mali, prirodzene, aj menej detí. V polovici 90. rokov 19. storočia priemer detí na jednu dôstojnícku rodinu sa pohyboval okolo čísla dve, čo bolo silne pod všeobecným priemerom pôrodnosti v tej dobe.⁶⁷ Veľká časť dôstojníkov zostala slobodná. Na druhej strane mnohí z dôvodov, že neaplnili povinný „*numerus clausus*“, alebo nedokázali vyhovieť materiálnym požiadavkám, prípadne ich vyvolená nespĺňala požadovanú spoločenskú či morálnu úroveň, sa zriekli vojenskej kariéry.⁶⁸

Podľa dobových materiálov v prevažnej väčšine prípadov povinnú kauciu zložila rodina nevesty. Tým sa armáde podarilo dosiahnuť, že čoraz viac dôstojníkov sa stávalo materiálne nezávislými od vojenského eráru a priženilo sa do majetných rodín. Samozrejme, aj v tomto mechanizme prísneho výberu sa našli možnosti obísť predpisy napr. získaním pôžičky z fondu, ktorý sa vytvoril na ten účel, fiktívnymi bankovými kontami, dočasným preradením na vojenskú úradnícku funkciu, kde ženu pripúšťali vo väčšom rozsahu, a pod. Bola tu možnosť aj obrátiť sa na panovníka so žiadosťou o poskytnutie dispenzácie, a to najmä v tých prípadoch, keď aj nevesta pochádzala z chudobnej dôstojníckej rodiny. Výhodu v tomto smere požívali iba tí dôstojníci, ktorí sa oženili ešte pred vymenovaním za dôstojníka. Ich manželstvo armáda musela tolerovať a uznávať i so všetkými náležitosťami, ktoré z toho vyplynuli. Samozrejme, tak ako aj pri iných záležitostiach, aj v tejto svoju váhu zohrali aj známosti na správnych miestach. Vyskytli sa aj prípady zaváňajúce podvodom. Napr. chudobný dôstojník nahovoril svojich známych a priateľov, aby vložili určitú sumu do štátnych dlhopisov, ktoré potom dali nádejným novomanželom, aby sa nimi preukázali, a tí sa im tajne zaviazali priebežne vyplácať vopred dohodnuté úroky. Podľa vzorky, ktorú na základe náhodne vybraných osobných listov vyhotovil T. Hajdu, v Uhorsku v období na prelome 19. a 20. storočia približne iba 15 % dôstojníkov pristupujúcich k oltáru zložilo sami predpísanú kauciu, aj z toho časť iba čiastočnú. V Rakúsku toto číslo bolo ešte nižšie.⁶⁹

* * *

⁶⁶ Ref. 7, s. 179; HAJDU, ref. 11, s. 246.

⁶⁷ HAJDU, ref. 11, s. 246. Pre zaujímavosť uvádzam, že napr. v 30. a 40. rokoch 19. storočia podľa nemeckých krstných matrik Bratislavy u mladých meštianskych párov v Bratislave neboli výnimkou rodiny s desiatimi či viac deťmi. Istý významný bratislavský mešťan mal s dvoma manželkami spolu 23 detí (TÓTH, Árpád. *Polgári stratégiák. Életutak, családi sorsok és társadalmi viszonyok Pozsonyban 1780 és 1848 között*. Pozsony : Kalligram 2009, s. 52). Nie je v našich možnostiach exaktne doložiť, je možné však predpokladať, že z rôznych príčin, predovšetkým s ohľadom na špecifiku povolania muža, časté sťahovanie, spôsob života a pod. prichádzalo v dôstojníckych rodinách aj k uvedomenému obmedzovaniu pôrodnosti.

⁶⁸ Podľa štatistického prehľadu z roku 1872 z kategórie štábných a vyšších dôstojníkov rakúsko-uhorskej armády iba 30 % bolo ženatých (*Militär-Statistisches Jahrbuch für das Jahr 1872*, časť. I. Wien 1875, s. 169, 208-209.) Podľa prepočtov, ktoré na základe vybranej vzorky 516 dôstojníkov urobil I. Deák, v roku 1900 až 71,7 % dôstojníkov spoločnej armády bolo slobodných, tzn. iba 28,3 % ženatých alebo vdovcov. Autor však upozorňuje, že najmladší z týchto dôstojníkov mali iba 34 rokov, keď v dôsledku vypuknutia 1. svetovej vojny prestali vo výkazoch viesť údaje o ich rodinnom stave (Ref. 7, s. 180). Naproti tomu niektoré prepočty T. Hajdua na základe získanej vzorky z Vojenského historického ústavu v Budapešti vykazujú, že iba 40 % dôstojníkov na území Uhorska zostalo slobodných (HAJDU, ref. 11, s. 246). V pozadí týchto rozdielov v percentuálnom vykazovaní ženby u oboch autorov sa okrem skutočnosti, že ide o vcelku malé vzorky, zrejme skrývajú aj odlišné tendencie pri uzavieraní manželstiev v Predlitavsku a Zalitavsku, kde sa v rodinách rodilo v priemere viac detí.

⁶⁹ HAJDU, ref. 11, s. 248.

Záverom sa pokúsime v náznakoch načrtnúť aspoň najznámejšie vonkajšie prejavy existencie dôstojníckej rodiny v období dualizmu. Vzhľadom na skutočnosť, že v dobových archívnych prameňoch týkajúcich sa dôstojníkov sú údaje z ich rodinného života z pochopiteľných dôvodov zriedkavé (v obmedzenej miere sa objavujú prevažne v súvislosti s verejnými aférami, súdnymi procesmi, prepustením z armády a pod.), do značnej miery sme odkázaní na dobovú krásnu literatúru, memoáre, novinové články či dramatické diela. Tie však navodzujú stereotypy, ktoré nezodpovedali vždy skutočnosti a často preberali aj zakonzervované pohľady a názory rozšírené v spoločnosti.

Už citovaný Alfonz Danczer, potom čo vo svojej publikácii o armáde monarchie vypočítava základné, už vyššie spomínané obmedzenia a nariadenia súvisiace s manželstvom, sa dotýka aj rodinného života dôstojníkov. Konštatuje, že v týchto rodinách, až na malé výnimky, vládne pohoda. Charakterové vlastnosti dôstojníkov, podporované už výchovou v armáde, z nich robí zodpovedných a milujúcich otcov, bez zbytočnej „mäkkosti“ a „s mužnosťou nezlučiteľnej citlivej slabosti“ pri výchove detí. Zdôrazňuje, že v ich rodinnom živote vládne vnútorný súzvuk.⁷⁰ Samozrejme, podobne ako u iných autorov tzv. vojenskej literatúry, do značnej miery ide o snahu zvýrazniť aj v tejto sfére kladné stránky profesionálnych príslušníkov armády, aj keď v mnohých prípadoch opak bol pravdou. Práve drsné vojenské prostredie, v ktorom sa dennodenne pohybovali dôstojníci, dosť často negatívne pôsobilo na súzvuk rodiny.

Samotnej svadbe, podobne ako to bolo aj v rodinách civilov, predchádzali zásnuby. Tie sa konali v rodinnom kruhu, niekedy aj za prítomnosti priateľov, respektíve kolegov, spravidla spojená so zásnubnou večerou alebo obedom v dome rodičov, kde ženích odovzdal neveste zásnubný prsteň. Finančné záležitosti vrátane vena, medzi otcom budúcej nevesty na jednej strane a medzi ženíchom, prípadne jeho rodinou na strane druhej, sa prerokovali ešte pred zásnubami a boli právne podchytené za prítomnosti notára. Pokiaľ dotýčny dôstojník i naďalej hodlal zostať v armáde, musela jeho nevesta spĺňať už vyššie uvedené podmienky, predovšetkým čo sa týka morálnej bezúhonnosti, spoločenského postavenia a finančného, respektíve hospodárskeho zázemia. Snúbenci už mali viacej voľnosti, ako to bolo pred zásnubami, keď boli trvale pod spoločenským dohľadom. Zrušenie zásnub malo pre ženy negatívny dosah, lebo ich šance na výdaj sa vzhľadom na dobové konvencie znižovali. Pri výbere partnera v danej dobe hrala svoju úlohu aj náboženská príslušnosť. Jednou zo zvláštností dôstojníckych manželstiev bolo, že dôstojníci sa relatívne často priženili do dôstojníckych rodín. Aj to už samo od seba predurčovalo spôsob fungovania takejto rodiny.

Finančná situácia ženícha, a tým aj jeho budúcej rodiny, sa okrem rodinných pomerov, prípadného dedičstva a pod. odvíjala predovšetkým od výšky ročného platu. Ten sa viazal na hodnosť, služobné zadelenie, dĺžku profesionálnej vojenskej služby a v súvislosti s rôznymi príplatkami aj na miesto posádky, druh zbrane u ktorej slúžil a ďalšie podmienky. Rozpätie hodnostných platových tried od 50. rokov 19. storočia do vypuknutia 1. svetovej vojny prekonalo viaceré zmeny.

Pred zavedením platovej reformy v armáde roku 1851 ročný žold poručíka 2. a 1. triedy činil 300, respektíve 360 zlatých, nadporučíka 408 zlatých, stotníka 2. a 1. triedy 600, respektíve 900 zlatých. Major poberal ročne žold vo výške 1 116 zlatých, podplukovník 1 329 zlatých, plukovník 1 790 zlatých. Muži, ktorí dosiahli najnižšiu generálsku hodnosť

⁷⁰ Ref. 5, s. 148-149.

(generálmajor), dostali žold vo výške 4 000 zlatých, podmaršal (generálporučik) 6 000 zlatých, generál jazdeckta, pechoty a generál zbrojmajster 7 992 zlatých a poľný maršal (generálpukovník) 10 000 zlatých.⁷¹ Ešte v tom istom roku, aby sa dôstojnícke platy vyrovnali zvyšovaniu cien, boli tieto sumy, najmä v nižších platových kategóriách, upravené a roku 1855 došlo k ďalšiemu zvýšeniu ročného žoldu vo všetkých platových kategóriách dôstojníkov. Ďalšia úprava nastala po rakúsko-uhorskom vyrovnaní v roku 1868, keď poručik už poberal ročnú gážu vo výške 600 zlatých, nadporučik vo výške 720 zlatých, stotník 2. a 1. triedy 900, respektíve 1 200 zlatých, major 1 680 zlatých, podplukovník 2 100 zlatých, plukovník 3 000 zlatých, generálmajor 4 200 zlatých, podmaršal 6 300 zlatých. O vyšších hodnostiach z tohto roku nemáme relevantné údaje.⁷²

O dvadsaťjeden rokov neskôr, roku 1899, ročný príjem poručika, ako aj s ním do rovnakej XI. hodnostnej platovej triedy zadeleného vojenského úradníka, činil 600 zlatých. Nadporučik v X. platovej hodnostnej triede mal ročný plat 720 zlatých, stotník (kapitán) v IX. triede poberal ročnú gážu medzi 900 a 1 200 zlatými, major mal plat v VIII. triede 1 680 zlatých, podplukovník v VII. triede 2 100 zlatých, plukovník v VI. triede 3 000 zlatých ročne. Značný skok predstavoval ročný príjem pri generálskych hodnostiach. Generálporučik bol zadelený do V. hodnostnej platovej triedy s ročným platom 4 200 zlatých. Podmaršal v IV. platovej triede si prišiel ročne na 6 300 zlatých a generál zbrojmajster, generál jazdeckta a pechoty zadelení do III. platovej triedy mali ročný plat 8 400 zlatých. Poľný maršal mal ročný plat 10 500 zlatých, ale túto hodnotu po smrti arcivojvodu Albrechta do prvej svetovej vojny v rakúsko-uhorskej armáde nikto nezískal.⁷³ Roku 1907 sa ročný žold poručika, pre zjednodušenie uvádzané v zlatých, aj keď už bola zavedená korunová mena, sa pohyboval v rozpätí 840 až 1 000 zlatých, nadporučika v rozpätí 1 100 až 1 400 zlatých, stotníkov medzi 1 500 až 1 800 zlatými, majora medzi 2 200 až 2 400 zlatými. Podplukovník poberal gážu 2 700 až 3 100 zlatých, plukovník 3 600 až 4 400 a generálmajor 5 700 až 6 500 ročne. Zvýšil sa aj plat podmaršala, ktorý sa pohyboval medzi 7 000 až 8 000 zlatými, generálov jednotlivých druhov zbraní na 8 400 až 9 000 zlatých a príjem poľného ročného maršala činil 12 000 zlatých.⁷⁴

Samozrejme, tieto čísla nemajú výraznejšiu výpovednú hodnotu, pokiaľ ich neporovnáme s dobovými cenovými reláciami a s celkovou životnou úrovňou dôstojníkov, respektíve ich rodín. Popritom treba brať do úvahy aj rôzne príspevky, ktoré dôstojníci dostávali a zároveň aj viac-menej povinné zrážky z platu vyplývajúce z ich požadovanej životnej úrovne. Nie je našou úlohou v rámci zvolenej témy podrobnejšie sa zaoberať rozborom týchto nadväzností, tie si vyžadujú samostatný výskum. Navyše v citovaných prácach sú tieto otázky v zodpovedajúcej miere riešené.⁷⁵ Z hľadiska našej témy je však dôležité konštatovať, že na základe doterajších výskumov v tejto oblasti, aj keď výsledky rôznych autorov sa do určitej

⁷¹ Ref. 20, s. 22, tabuľka 1.

⁷² Tamže, s. 27, tabuľka 3.

⁷³ JÓZSA, ref. 58, s. 112.

⁷⁴ Ref. 20, s. 26, tabuľka 3.

⁷⁵ Pre zaujímavosť: Medzi rokmi 1851 a 1860 kilogram hrubého chleba stál vo Viedni 10 grajciarov, kilogram hovädzieho mäsa necelých 28 grajciarov (Ref. 20, s. 23). V roku 1870 kilogram chleba stál už 16 grajciarov, pollitrové plzenské pivo roku 1867 6 grajciarov (FILIP, V. *Papírové peníze 1759 – 1918. Od Marie Terezie po Karla I.* Brno 2005, s. 238). Koncom roka 1887 v Budapešti tržná cena kilogramu hovädzieho mäsa bola 50 grajciarov, bravčového mäsa 56 grajciarov, masti 6 grajciarov a kilogram zemiakov stál 4 grajciare. Kilogram cukru stálo 42 grajciarov, liter fazule 10 a liter hrachu 18 grajciarov (JÓZSA, ref. 58, s. 114). Mäsové výrobky v roku 1913 sa na trhu v Budapešti predávali

miery líšia, platové a finančné podmienky dôstojníkov sa najmä od konca 60. rokov 19. storočia postupne zlepšovali, podobne, ako aj podmienky na založenie rodiny a udržiavanie určitého štandardu života dôstojníckej rodiny. Kým začiatkom 50. rokov 19. storočia sa v časopisoch vychádzajúcich v Uhorsku stretávame s úvahami, poviedkami, ba aj básničkami, v ktorých sa líčia tragické situácie súvisiace s biednym stavom dôstojníkov a ich rodín, koncom storočia už jednoznačne prevládajú články opisujúce ich lesklý, často nákladný spoločenský život. Pri prepočtoch zvyšovania cien medzi rokmi 1851 – 1907 a ich porovnaní so zvyšovaním dôstojníckych plátov jednoznačne vyplýva, že tu išlo nielen o nominálne, ale aj o reálne zvýšenie dôstojníckych plátov. Aj keď zoberieme do úvahy zrážky, ktoré boli sťahované z platu dôstojníka, pri rôznych už vyššie spomínaných výhodách, dotýkajúcich sa jeho rodiny, tá mohla existovať z tohto príjmu na úrovni stredných vrstiev spoločnosti.⁷⁶ Platový systém bol nastavený tak, aby dôstojníci slúžili čo najdlhšie, dosiahli čo najvyššiu hodnotu a nezaťažovali skorým odchodom do penzie štátnu kasu.

Skôr než si ženich odviezol svoju vyvolenú pred oltár, museli prebehnúť ohlášky, ktoré boli vyhlásené v kostole a často ich opublikovali aj v novinách. Cirkevnému sobášu predchádzal sobáš civilný, ktorý sa uzavieral na matričnom úrade príslušného mestského obvodu, alebo obecného úradu za prítomnosti dvoch svedkov za každú stranu. V prípade porušenia tohto paragrafu sa prípadné manželstvo z právneho hľadiska považovalo za nezákonné. Zo samotných zásnub ešte nevyplývali žiadne právne nároky na uskutočnenie svadby, ani nároky na finančné odškodnenie, pokiaľ predtým neboli v takejto súvislosti uzavreté právne dohody. Povolenie na uzavretie manželstva dával otec a až v prípade, že otec bol neznámy, matka. Maloletí mohli uzavrieť manželstvo iba vo zvláštnych prípadoch s povolením ministerstva pravosúdia a so súhlasom právneho zástupcu. Za vek dospelosti sa počítalo u chlapcov dovŕšenie 18, u dievčat 16 rokov. Príslušný zákon podrobne uvádzal podmienky, ktoré museli byť dodržané v prípade uzavretia manželstva, prekážky brániace jeho uzavretiu, neplatnosť a ukončenie manželského zväzku, podmienky rozvodu, požiadavky na manželstvá uzavreté s cudzincami a manželstvá cudzincov uzavreté v Uhorsku, ako aj trestnoprávne rozhodnutia súvisiace s manželstvom.⁷⁷

Cirkevný sobáš sa uzavieral v kostole a po obrade prebehla, podobne ako pri sobáši civilnom, na vopred objednanom alebo určenom mieste, oslava, snáď iba s tým rozdielom, že sa tu objavilo viac uniforiem. Bolo nepísaným zákonom, že sa ženich usiloval o účasť veliteľa posádky na svadbe, a svedkami ženicha boli spravidla dôstojníci. Pokiaľ to služobné povinnosti a finančné podmienky dovoľovali, mladý pár sa potom zúčastnil svadobnej cesty.

V dobe doznievajúcej viktoriánskej éry, ktorá svojím morálnym kódexom ovplyvňovala aj život rodín v Rakúsko-Uhorsku, v čase keď navyše počet žien bol vyšší, než počet mužov, bol výdaj dcéry rodinou ponímaný ako prestížna, okolitým prostredím ostro sledovaná záležitosť. V manželskom zväzku hral rozhodujúcu úlohu muž ako manžel i ako otec, a to napriek tomu, že rodinné zázemie a výchovu detí zabezpečovala manželka. U dôstojníkov

---

takto: 1 kg mäsa do polievky 64 halierov, kilogram roštenky, pliecka, pečienky 80 halierov, kilogram bravčovej masti a sviečkovice 100 halierov, kg jaternice a letnej salámy 80 halierov (Fővárosi Közlöny, 6. 6. 1913).

⁷⁶ Podrobnejšie číselné údaje na porovnanie pozri Tamže, s. 25-31, 34-39. Tiež JÓZSA, ref. 58, s. 112-115.

⁷⁷ 1894. évi XXXI. törvényikk. In Corpus Iuris Hungarici. Törvények, jogszabályok a CompLex Kiadódtól. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=6555>.

túto úlohu komplikoval fakt, že služobné povinnosti a z nej vyplývajúca častá odluka od rodiny, nedovoľovali mužovi venovať sa rodine a rodinným záležitostiam v dostatočnej miere, a toto bremeno spadalo na manželku. Vydatá žena i rodinný život sa museli prispôbiť práci manžela a bolo nepredstaviteľné, že by sa manželka dôstojníka zamestnala, a takto si hľadala spoločenské uplatnenie, nebodaj zlepšenie svojho finančného stavu. Dochádzalo k tomu iba výnimočne, aj to najčastejšie u vdov, ktoré dostali tzv. trafiky alebo sa zamestnali ako vychovávateľky či spoločníčky v bohatších rodinách. Aj keď organizácia chodu domácnosti bola plne v rukách ženy, o zásadných otázkach rozhodoval manžel.⁷⁸

Úlohou ženy bola povinnosť starať sa o domácnosť a fungovanie rodiny. Predovšetkým o výchovu a vzdelanostnú úroveň detí (v bohatších rodinách aj o priebeh výchovy najatými vychovávateľkami či vychovávateľmi), vyberať služobníctvo, riadiť jeho činnosť, vštepovať morálne zásady deťom, dohliadať na udržiavanie etických a konvenčných zásad vžitých v stredných vrstvách spoločnosti, účasťou na rôznych spoločenských podujatiach podporovať postavenie manžela a status rodiny a, samozrejme, rodiť deti. Uzavretím manželstva, či už s civilom alebo dôstojníkom, sa žena vymanila zo závislosti od rodičov, ale zároveň upadla do istej, najmä ekonomickej závislosti od manžela.⁷⁹ Automaticky sa predpokladalo, že pred svadbou nevesta nevedla aktívny sexuálny život, panenstvo sa považovalo za vzácny morálny dar venovaný novomanželovi. Že tomu tak vždy nebolo, dokazujú viaceré prípady, keď ženy vstupovali do manželského stavu už tehotné. Aj po sexuálnej stránke žena mala plniť manželove požiadavky, pohlavný styk mal slúžiť na zaistenie potomstva a o fyzickej láske sa medzi ženami a často ani medzi manželmi nehovorilo. Nevera zo strany manželky sa považovala nielen za hriech z náboženského hľadiska, ale i za ťažké previnenie voči manželovi. Na rozdiel od mužov, kde sa v stredných vrstvách mimomanželský pohlavný styk ticho toleroval.⁸⁰ Vo voľnom čase sa manželky venovali vyšívaniu, hudbe, spevu, amatérskemu maľovaniu, čítaniu, ako aj iným činnostiam podobného charakteru. Ako to vyplýva z dobovo prístupného materiálu, obľúbené boli predovšetkým milostné romány a poviedky publikované zvlášť pre ženy v niektorých časopisoch. Zo svetových autorov najmä Ch. Dickens, H. Balzac A. Daudet, L. N. Tolstoj, I. P. Čechov, W. Scott, K. Hamsun, W. M. Thackeray, z básnikov H. Heine, J. W. Goethe, G. G. N. Byron a ďalší.

⁷⁸ K postaveniu ženy vo viktoriánskej spoločnosti podrobnejšie pozri: BUŠKOVÁ, Šárka. Postavenie ženy ve viktoriánské Británii. In *Historický obzor*, roč. 19, 2008, č. IX. – X., s. 206-220, roč. 20, 2009, č. I. – II., s. 2-14, č. III. – IV., s. 77-81. Tiež literatúru, ktorú autorka uvádza.

⁷⁹ V tejto súvislosti sa žiada poznamenať, že od 90. rokov 19. storočia aj v Uhorsku sa rozmáhajú snahy niektorých ženských aktivistiek, ale aj novinárov o rozšírenie ženských práv, resp. o citlivejší prístup k ženskej otázke. Niektoré časopisy, ako napr. *Az ujság*, *Városok Lapja*, *Pozsonmegyei Közlöny* a i. prinášajú články a celé seriály venované ženskej otázke. Ako ťažko sa darilo prelomiť vžité predstavy o úlohe žien, naznačuje aj udalosť, ktorá sa odohrala v meste Makó roku 1911. Tu nastala kuriózna situácia, keď za zapisovateľu mestského úradu bola zvolená žena. Proti tomuto rozhodnutiu sa členovia mestskej rady, ktorí boli všetci muži, odvolali. Svoje odvolanie zdôvodnili tým, že ide o ženu, čo je v danej situácii nezvyčajné. Súd ich zdôvodnenie neprijal a potvrdil inkriminovanú ženu v jej funkcii. Časopis *Városok Lapja* v tejto súvislosti vyjadril nad rozhodnutím súdu uspokojenie a napísal, že Makó je prvé mesto v Uhorsku, kde v mestskom zastupiteľstve pracuje žena. (*Városok Lapja*, VI., 1911, č. 49, s. 447).

⁸⁰ BUŠKOVÁ, ref. 78, s. 212-215. „Ešte aj dnes, keď už pomínul čas nevinnosti, ešte aj dnes považoval manželskú neveru nielen za prečin, ale za hriech, za skutočný zločin“ – píše sa v jednom článku z roku 1903 v časopise *Az Ujság*. (*Az Ujság*, 20. 12. 1903).

Bolo samozrejme, že v dôstojníckych domácnostiach, podobne ako to bolo v rodinách stredných meštianskych vrstiev, vypomáhalo služobníctvo. Rozsah tejto pomoci, samozrejme, závisel od finančných možností rodiny, ale bolo nepísaným pravidlom, že v rodine každého dôstojníka bola zamestnaná aspoň slúžka, ktorá vykonávala rôznorodú činnosť v domácnosti podľa direktív pani domu. Buď denne dochádzala, alebo spávala v izbičke na to prispôsobenej. Tam, kde si to mohli dovoliť, o prípravu stravy sa starali kuchárky. V niektorých domácnostiach príležitostne pracovali aj práčky, ktoré sa v určitých intervaloch postarali o pranie a žehlenie bielizne, a v dobre finančne situovaných rodinách po narodení nemluvňaťa na istý čas si najali aj dojku. Niekedy sa funkcia dojky, práčky či kuchárky spájali. Pri mimoriadnych slávnostných príležitostiach si takáto rodina prípadne objednala ďalšiu výpomoc, respektíve obsluhu. Tieto vymoženosti sa však spravidla vyskytli až u dôstojníkov pochádzajúcich z bohatých rodín, u tých, ktorí sa oženili s dcérou z bohatej rodiny, alebo ktorí dosiahli najvyššie dôstojnícke hodnosti a mohli si to dovoliť priamo zo svojho príjmu. Tých však bolo málo. U prosperujúcich rodín spravidla s výchovou detí vypomáhali aj vychovávateľky. Muži sa domácich prác prakticky nezúčastňovali. Výnimku tvorili dôstojnícki sluhovia, ktorí boli priradení dôstojníkom, a tí ich často využívali aj ako výpomoc pri domácich prácach a pri nákupoch. Vo všeobecnosti sa dá súhlasiť s konštatovaním, že čím vyššie bolo spoločenské postavenie a finančné zabezpečenie rodiny, tým viac pomocníkov si mohla rodina dovoliť a zároveň tým menej rodinných povinností manželka mala a mohla sa venovať záľubám a požiadavkám vyplývajúcim z jej postavenia v spoločnosti.⁸¹

Spoločenské postavenie ženy vydatej za dôstojníka sa oproti jej dievčenskému stavu výrazne zmenilo. A to nielen tým, že sa stala súčasťou širšieho okruhu manželových známych, ale aj tým, že ako žena dôstojníka, ktorý sa, hoci nechtiac, dostával do pozornosti mestskej komunity, ba často v nej hral aj významnú úlohu (väčšina posádok bola dislokovaná v mestách), jej spoločenská úloha, a z toho vyplývajúce povinnosti vzrástli. Ich účasť na rôznych kultúrnych a iných spoločenských a športových podujatiach bola vítaná a očakávaná. Viaceré z nich boli členkami ženských a cirkevných spolkov, dobročinných organizácií, podieľali sa na organizovaní amatérskych divadelných predstavení, prednášok, koncertov, spoločenských posedení, plesov a pod. Manželky a najmä dcéry dôstojníkov v druhej polovici 19. a začiatkom 20. storočia sa stále v hojnejšom počte zapisovali do šermiarskych a lukostreleckých klubov, navštevovali jazdecké podujatia a konské dostihy, na ktorých spravidla súťažili dôstojníci. V rámci mesta, respektíve posádky daného mesta, sa vytvárala zaujímavá hierarchia postavenia dôstojníckych manželiek, čo sa do značnej miery odvodzovalo od hodnosti a funkčného zaradenia manžela v armáde. V posledných desaťročiach pred vypuknutím prvej svetovej vojny vzniklo množstvo anekdot a karikatúr o tejto hierarchii, a to aj v súvislosti s riadiacou (veliacou) funkciou niektorých žien, najmä

⁸¹ Tento stav je zaujímavé porovnať s postavením ženy v Anglicku. V mnohých smeroch bol podobný. Pozri už citovanú prácu BUŠKOVÁ, ref. 78; KANE, Paul. *Victorian Families in Fact and Fiction*. Basingstoke 1995. V širších súvislostiach k životnému štýlu, modernizácii spoločnosti, spolkovému a rodinnému životu pred prvou svetovou vojnou pozri tiež: *Slovensko v 20. storočí, I. zv. Na začiatku storočia 1901 – 1914*, s. 65-68, 249-266; MANNOVÁ, Elena. Meštianstvo na Slovensku v 19. a 20. storočí ako predmet historického výskumu. In *Historický časopis*, 45, 1997, č. 1, s. 85-90; Ref. 49, s. 143-168, 302-327. *Tradície slovenskej rodiny*. Zost. Botíková. Bratislava 1997; DUDEKOVÁ, Gabriela. *Dobrovoľné združovanie na Slovensku v minulosti*. Bratislava 1998; *Diferenciácia mestského spoločenstva v každodennom živote*. Zost. P. Salner – Z. Beňušková. Bratislava 1999 a ď.

vyšších dôstojníkov aj v rámci vlastnej rodiny. V šľachtických a finančne dobre situovaných rodinách sa v tomto období stále považoval za spoločenský honor účasť na poľovačkách, rozmáhalo sa cestovanie, módnym sa stával pobyt v kúpeľoch.

Postavenie muža v rodine bolo v skúmanom období dominantné. Muž svojou prácou a majetkom zabezpečoval fungovanie rodiny, rozhodoval o zásadných otázkach týkajúcich sa rodiny, manželka a deti mu zo spoločenského hľadiska podliehali. Morálny kódex doby si vyžadoval, aby žena toto postavenie akceptovala. Súdobá literatúra zaoberajúca sa úlohou ženy v domácnosti v roku 1866 takto vidí jej poslanie: „*žínka jeho jest vlídná, klidná, netrápí ho domácí trampotou, nevede stesky a žaloby na služby...Sedí u něho s usměvavou tváří, neruší jeho klidu a odpočinku vyslechnúc všechno co jí chtěl říci, i co jej blažilo i co jej trápilo*“.⁸² V dôstojníckych rodinách tieto vzťahy dostávali svojské zafarbenie už z toho dôvodu, že povolanie dôstojníka si vyžadovalo častú neprítomnosť v rodine. Zároveň dôstojník, ako príslušník ozbrojených síl monarchie, ktoré sa riadili prísnyimi nariadeniami, vnútornými predpismi, zákazmi a vžitými regulami, zákonite prenášal do rodiny určité vplyvy, ktoré zanechali stopu na živote rodiny, na výchove detí, spôsobe života, spoločenskom zaradení a pod.

Po zavedení všeobecnej vojenskej povinnosti, ale najmä v posledných desaťročiach 19. a začiatkom 20. storočia, keď nastal prudký rozvoj budovania kasární, muž väčšinu dňa trávil na cvičisku v kasárňach alebo mimo kasárenských priestorov. Riadil výcvik vojsk, plnil rozkazy nadriadených, rozhodoval o disciplinárnych veciach a riešil každodenné záležitosti plynúce z veliteľskej funkcie. Zúčastňoval sa na školení odvedencov či jednoročných dobrovoľníkov, plnil administratívne úkony súvisiace s podriadenou jednotkou, kontroloval priebeh služby, pripravoval jednotku na slávnostné vojenské prehliadky a vojenské manévry. Práca s nováčikmi, ktorí pochádzali z rôznych nižších spoločenských vrstiev na rôznej kultúrnej úrovni (boli medzi nimi aj negramotní), si vyžadovala citlivý a rôznorodý prístup. Túto skutočnosť podčiarkujú aj inštrukcie nadriadených vojenských orgánov a dobové vojenské predpisy. Na adresu dôstojníkov sa v jednom z nich píše: „*Hrubé zaobchádzanie je spravidla dôkazom nevedomosti, udúša sebavedomie, ktoré naopak treba povzbudzovať, aby sa stalo pružinou snaženia vojaka. Lenivosť, zlomyseľnosť a tvrdohlavosť si zasluhujú trest; trest človeka vylepšuje, ale nehodné zaobchádzanie rozhorčí. Teda všetci nadriadení, ktorí ako vychovávateľia a vedúci nováčikov chcú zodpovedne pristupovať k svojmu povolaniu, musia disponovať ľudským cítením, znalosťou ľudí, dôkladnou znalosťou povinností vyplývajúcich z povolania a starostlivou povahou voči svojim podriadeným....Nováčikov treba vyučovať dobrosrdečne.... Dôstojníci nech ku každému pristupujú zodpovedajúc jeho charakteru...*“⁸³ Že tieto vzletné myšlienky zostali poväčšine iba na papieri, je evidentné. Na jednej strane vojenské predpisy odporúčali vyššie citovaný prístup k príslušníkom radového vojska, na druhej strane zakazovali súkromný styk dôstojníkov mimo služby s prostými vojakmi. I. Deák cituje slová veliteľa vojenskej školy pre záložných dôstojníkov, ktorý sa k tejto otázke vyjadril takto: „*Poddôstojníci sú sedliaci, vzdelaný človek sa nekontaktuje so sedliakmi. Keby som sa dozvedel, že niektorý z nich sa dá do reči s poddôstojníkom mimo služobných povinností, že si s ním podá ruku alebo dokonca s ním zájde do krčmy, tým by sa sám zbavil možnosti, aby sa niekedy stal dôstojníkom.*“⁸⁴ A to bola reč o poddôstojníkoch.

⁸² Ref. 49, s. 156.

⁸³ Citované podľa JÓZSA, ref. 58, s. 94.

⁸⁴ Ref. 7, s. 134.

Vo všeobecnosti každodenná činnosť dôstojníka nebola náročná. Pokiaľ nenastali výnimočné situácie, nekonali sa manévry a dôstojník nenavštevoval niektorý zo vzdelávacích kurzov za účelom zvýšenia hodnosti, zmeny hodnostného zaradenia alebo presunu k inej zbrani a pod., jeho práca mala rutinný charakter a nenárokovala si veľa času. Vyžadovala si však patričnú dávku psychologického zainteresovania, a to nebolo práve silnou stránkou dôstojníckeho zboru armády monarchie. Výcvik nováčikov po zavedení všeobecnej vojenskej povinnosti bol presne stanovený. Trval deväť mesiacov v rámci stotiny, mesiac v rámci práporu a ďalšie tri týždne vo zväzku pluku. Výsledky tohto výcviku boli potom prezentované počas jesenných manévrov, ktoré prebiehali každoročne, často za účasti panovníka alebo niektorého z vysoko postavených dôstojníkov panovníckeho rodu a stávali sa vizitkou celoročnej práce dôstojníckeho zboru zúčastnených jednotiek. Niekedy sa výcvik konal dlhší čas aj mimo posádky.

Hodnostný postup dôstojníka, od čoho bol závislý aj životný štandard rodiny, bol podmienený viacerými okolnosťami, ale v teoretickej rovine sa dá vyčíslit', že napr. kariéra štábného dôstojníka, ktorý nastúpil 23-ročný do vojenskej školy, kde vyučovali predmety potrebné na službu v štábe, 42-ročný, mohol za priaznivých okolností dosiahnuť hodnosť plukovníka. Dôstojník, ktorý 22-ročný opustil brány vojenskej akadémie a slúžil pri pechote, hodnosť plukovníka mohol dosiahnuť ako 50-ročný. Pri jazdectve bol tento postup o niečo rýchlejší.⁸⁵

Dobové literárne pramene súkromný život ženatých dôstojníkov vykresľujú väčšinou priaznivejšími farbami, než v skutočnosti bol. Hlava rodiny príde domov po celodennej práci a venuje sa rodine, kontroluje výsledky dosiahnuté deťmi v škole, prečíta si noviny, prediskutuje s manželkou problémy súvisiace s rodinou a rozhodne o riešení otázok, ktoré sa v súvislosti s tým vynorili. Tí aktívnejší chodia so svojimi kolegami a priateľmi, prípadne niektorými príslušníkmi mestskej nobility na mužské posedenia do kasín, pohostinských zariadení a pod. Hrajú karty, diskutujú, pričom pokiaľ možno obchádzajú témy politického zafarbenia. Tieto stretávky z hľadiska spoločenského zaradenia sa považujú za viac-menej povinné, najmä v prípadoch, keď sa ich zúčastňujú nadriadení a veliteľ posádky. Mladší dôstojníci s predstieraným záujmom počúvajú žarty a životné zážitky starších dôstojníkov, pričom by bolo neslušnosťou zdvihnúť sa na odchod skôr, než tak učini veliteľ posádky. Otcovia rodín sa vo voľnom čase zúčastňujú spoločenských, kultúrnych a športových podujatí, podľa povahy akcií buď sami, alebo v sprievode manželky, prípadne aj detí.

V čase vojenskej pohotovosti rodina žije v napätí, ale plne chápe a prijíma nepríjemnosti z toho vyplývajúce. V novele *Důvěrný rozkaz* český spisovateľ František Vever opisuje atmosféru v rodine podplukovníka v čase vyhlásenia bojovej pohotovosti: „*Pani podplukovníková, která za dlouholetého vojenského manželství již přivykla poslušnosti jako její manžel, přemáhala se, aby v jeho přítomnosti neprojevila známky znepokojení a starosti, ale když velitel praporu i domácnosti odešel, nemohla udržte slzy.*“⁸⁶ Dcéra, ktorá ešte nechápe tragické stránky vojny, je predovšetkým hrdá na svojho otca.

Emócie v rámci rodiny v druhej polovici 19. storočia nehrali takú výraznú rolu ako to bolo neskôr. Vzťah medzi rodičmi a deťmi mal autoritatívny charakter zakladajúci sa na úcte detí voči rodičom. Úcta k otcovi ako k hlave rodiny bola predovšetkým povinnosťou, aj keď, samozrejme, citové zázemie tu fungovalo taktiež. Výrazné to bolo najmä pri vojen-

⁸⁵ Podrobnejšie JÓZSA, ref. 58, s. 113-114.

⁸⁶ VEVER, František. *Důvěrný rozkaz*. In VEVER, František. *Ozbrojení lidé*, d. II. Praha : Nakladatel Ján Kotík, b. r. v., s. 58.

ských rodinách, kde disciplína zo zamestnania hlavy rodiny sa často prenášala do rodiny, predovšetkým na výchovu detí. To ale nevyučovalo, že v mnohých dôstojníckych rodinách vládla harmónia a láskavý prístup k potomkom.⁸⁷ Bola tu snaha poskytnúť dcére také vzdelanie, aby sa mohla, pokiaľ možno, výhodne vydať, najlepšie do rodiny aspoň s takým spoločenským postavením, v akom sa nachádzala vlastná rodina. Na city sa veľké ohľady nebrali, o osude dcéry rozhodoval otec. Spravidla najstarší syn, ale v niektorých rodinách aj jeho mladší súrodenci často pokračovali v otcových šľapajach a hlásili sa na vojenské školy, poprípade na úradnícke miesta.⁸⁸ Penzionovaní dôstojníci žili zo svojej penzie, prípadne majetku, ktorý nadobudli a pokiaľ to ich zdravotné podmienky dovoľovali, podieľali sa naďalej na spoločenskom živote. Stávali sa členmi spolkov pre vyslúžilcov, niektorí zastávali čestné funkcie v rôznych spoločenských a hospodárskych organizáciách, niektorí sa zapojili aj do regionálnej i celokrajinskej politickej činnosti. Penzionovaných dôstojníkov v predvojnovom období v relatívne veľkom počte nájdeme aj v uhorskom parlamente.

Pokúsil som sa v nadväznosti paradigiem armáda, meštianska spoločnosť a rodina načrtnúť niekoľko postrehov a súvislostí, ktoré sa v posledných desaťročiach pred vypuknutím I. svetovej vojny premietli do každodenného života takmer každého dôstojníka rakúsko-uhorskej armády. Z uvedených styčných plôch medzi dôstojníkmi a meštianskou spoločnosťou, respektíve obyvateľstvom posádkových miest, by sa mohlo zdať, že tieto boli v zásade bezproblémové. Nebolo tomu však vždy tak, tento vzťah nebol zďaleka iba idylický a v rôznych lokalitách sa odlišoval. V uhorských mestách badať aj značný rozdiel vo vzťahu k dôstojníckemu zboru spoločnej armády a k dôstojníkom uhorského honvédstva. Príčiny boli rôznorodé, ale napäté vzťahy viedli zároveň k tomu, že spoločenský kontakt dôstojníkov s mestským obyvateľstvom viazol, a tým aj spoločenský život a predpoklady pre budúce manželstvá sa stávali iluzórnejšími. Vo všeobecnosti ale možno konštatovať, že predovšetkým v oblastiach s prevahou maďarského obyvateľstva sa vzťah k armáde a dôstojníckemu zboru spoločnej armády od 70. rokov 19. storočia zlepšoval, v oblastiach s prevahou slovenského obyvateľstva to neplatí, čo malo historické, hospodárske, politické, národnostné, kultúrno-politické a iné príčiny. Podrobnejší výskum týchto súvislostí a paradoxov nás ešte čaká.

⁸⁷ Podrobnejšie ref. 49, s. 164-168.

⁸⁸ O tom, že predpoklad následníctva v niektorých dôstojníckych rodinách bola samozrejmosťou, píše už v citovanej knihe aj Joseph Roth. Magyar Szemle prináša úryvok z prejavu rozhorčeného generála, keď jeho synovec odmieta slúžiť v armáde. Mimo iného hovorí: „*Nedokážem pochopiť že prečo nechce byť vojakom. Zbytočne mu vykladám, že toto je jediné povolanie na svete, ostatné nestoja za nič... Vždy ma vytočí keď si pomyslí, že ten naničhodník pohrda zlatým strapcom na meči a hovorí, že on nechce byť otrokom.*“ (Magyar Szemle, X, 1898, č. 218, s. 209).

V. DANGL: OFFIZIER, EHE UND FAMILIE (1850 – 1914)

Das Offizierskorps der Habsburger-Monarchie wurde auch in der zweiten Hälfte des 19. und zu Beginn des 20. Jahrhunderts als eine Art spezifisches, außerordentliches Wesen empfunden mit besonderen, das Innenleben betreffenden Regeln, das zugleich mit verschiedenen Privilegien ausgestattet wurde, von denen sich die anderen Gesellschaftsschichten meistens nur träumen lassen konnten. Die Offiziere genossen hohes gesellschaftliches Ansehen, ihr Leben jedoch war durch einige übergeordnete Prinzipien und Beschränkungen bestimmt, zu denen auch die Eheschließung zählte. Wenn es sich um persönliche Angelegenheiten wie z. B. die Familiengründung durch einen Offizier handelte, so war das Verhältnis der Armee an sich eher ambivalent. Auf der einen Seite betrachtete sie die Familie als Belastung für die militärische Verwaltung und den Haushalt der Armee, die zudem um einen maximalen und uneingeschränkten Einsatz der Offiziere bemüht war. Auf der anderen Seite waren es jedoch die Offiziersfamilien, die eine reproduktive Aufgabe erfüllten und somit ein Garant für die Zukunft waren, in dem sie für die Beibehaltung, Kontinuität und den ständigen Nachschub neuer Kräfte in den Offiziersstand sorgten. In den adligen und besonders in den bürgerlichen Familien wurde die Eheschließung mit einem Offizier als ein wichtiger Lebensschritt angesehen. Es waren jedoch nicht nur der äußere Antritt und Pracht, ein Nimbus des Helden, der Außergewöhnlichkeit, des Geheimnisvollen, der Männlichkeit und romantischer, oft sehr weit von der Realität entfernten Überlegungen, die hinter den Bemühungen der Frauen steckten, einen Offizier heiraten zu wollen. Die „Anziehungskraft“ eines Offiziers als den zukünftigen Lebenspartner und Familienmitglied war vor allem in der Wahrnehmung der bürgerlichen Familien zusätzlich durch eine Reihe weiterer Faktoren verstärkt, zu denen zählten: das allgemein hohe Bildungsniveau des Offizierskorps, Aussichten auf eine professionelle Karriere, die für gewöhnliche Zivilen schwer zu erreichen war, des weiteren die Vorteile und Begünstigungen für Offizierskinder, falls sie sich für eine militärische Laufbahn entschieden haben, die Möglichkeit, besondere militärischen erzieherischen und Bildungseinrichtungen für Offizierstöchter in Anspruch nehmen zu können, außerordentliche Zahlungen für Waisenkinder und nicht zuletzt das Pensionssystem und Rentengeld für Offizierswitwen. Als ein weiteres, für viele Familien bei ihrer Suche nach einem Offizier als den zukünftigen Schwiegersohn verlockendes Motiv muss auch die Tatsache berücksichtigt werden, dass die professionelle Karriere eines Offiziers seit den Zeiten der Kaiserin Maria Theresia, unter Erfüllung bestimmter Voraussetzungen, die Erlangung eines Adelstitels ermöglichte. Zu den weiteren Faktoren zählte die enge Bindung bestehend zwischen dem Offizierskorps und dem Herrscher, bzw. der Dynastie, und die daraus resultierenden Vorteile und Möglichkeiten, als auch die außerordentliche Stellung der Offiziere vor dem Gericht, das im übertragenen Sinne auch die Familie des Offiziers unter Schutz nahm. Und falls man die Rolle der Offiziere in verschiedenen örtlichen und ländlichen Verbänden, dem gesellschaftlichen und sportlichen Geschehen und in anderen Bereichen des alltäglichen Lebens insbesondere in den Garnisonstädten näher unter die Lupe nimmt, so enthüllt man weitere Beweggründe, die mitentscheidend waren dafür, dass die Offiziere damals durchaus eine besonders umworbene gesellschaftliche Schicht repräsentierten und ein von den Familien heiß umworbene „Artikel“ darstellten, wenn es um die Heirat und Eheschließung ging.

Ebenso gut bekannt wie die sich bietenden Vorteile und Begünstigungen, die dem Gedanken der Eheschließung mit einem Offizier vorschwebten, waren jedoch auch die hiermit verbunden Risiken. Zu den besonders befürchteten Szenarien zählten die Möglichkeit eines bewaffneten Konflikts und die hiermit für den Offizier-Vater unvermeidlich verbundene Pflicht, die Familie verlassen zu müssen. In diesem Falle musste auch damit gerechnet werden, dass er auf dem Schlachtfeld sein Leben lässt, bzw. verwundet wird und infolge seiner Verletzungen entweder teilweise oder lebenslänglich, körperlich oder geistig behindert bleibt. Für die Familie eines Offiziers konnte es nicht nur zu einem emotionalen Trauma werden, sondern es konnte auch beträchtliche soziale Folgen haben. Zu den Nachteilen einer Offiziersfamilie dürfte auch das ständige hin- und herreisen – mit anderen Worten eine „nomadenartige Lebensweise“, die Verlegung der Offiziere innerhalb der Garnisonen, bzw. die Versetzung ganzer Besatzungen, wie es in den zeitgenössischen Quellen heißt, gezählt werden. Zu

erwähnen ist auch das oft frivole, ungebunden und üppige Junggesellenleben, Zweikämpfe und Verschuldungen. Im allgemeinen jedoch zählten die Offiziere trotz der erwähnten Makel und Nachteile zu den besonders willkommenen Bräutigamen, insbesondere in den bürgerlichen Familien. Das Interesse war gegenseitig: junge Offiziere hießen aus verschiedenen, nicht selten materiellen Gründen die Gelegenheit willkommen, durch Eheschließung Teil einer bürgerlichen, oder noch besser – adeligen Familie zu werden.

Die eigentliche Eheschließung und die mit ihr verbundenen Beschränkungen und vorgeschriebenen Erfordernisse gehörten zu den charakteristischen Merkmalen des österreichisch-ungarischen Offizierskorps. Die Zahl der Offiziere innerhalb jeder Truppe, denen es erlaubt war ihre eigene Familie zu gründen, wurde durch die Armeeführung strengstens reglementiert und kontrolliert, wobei die Erteilung dieser Erlaubnis durch die Niederlegung einer Kautions bedingt war. Diese wurde verstanden als die Sicherstellung der vorgeschriebenen finanziellen oder materiellen Deckung und sollte u. a. zur Gewährleistung eines ethisch und wirtschaftlich akzeptablen Gesellschaftsstatus der zukünftigen Familie dienen. Jeder Offizier musste das Sieb des *numerus clausus* passieren, mit anderen Worten – er musste auf die Liste derjenigen treffen, denen die Armee für das jeweilige Jahr die Genehmigung zur Heiratschließung erteilte.

Das gegenseitige Verhältnis zwischen den Offizieren und der bürgerlichen Gesellschaft, bzw. den Einwohnern von Garnisonenstädten im Königreich Ungarn, war von Ort zu Ort und von Gebiet zu Gebiet unterschiedlich. Sichtbar ist vor allen der deutliche Unterschied zwischen der Beziehung zum Offizierskorps der gemeinsamen Armee auf der einen und zu den Offizieren der Honvedschaft auf der anderen Seite. Die Gründe waren unterschiedlich. Allgemein darf jedoch festgestellt werden, dass sich die Beziehung zur Armee und zum Offizierskorps der gemeinsamen Armee seit den 70-er Jahren des 19. Jahrhunderts vor allem in den Gebieten mit der überwiegenden ungarischsprachigen Bevölkerung deutlich verbessert hat. Dies gilt für die mehrheitlich von den Slowaken bewohnten Gebiete jedoch nicht. Dieses Phänomen hatte seine historischen, wirtschaftlichen, politischen, nationalen und kulturpolitischen Ursachen. Eine ausführliche Erforschung dieser Zusammenhänge steht bis zum heutigen Zeitpunkt noch aus.